

İKİNCİ DÜNYA HARBİNDE TÜRKİYE

Doç. Dr. Fahir H. ARMAOĞLU

Türkiyenin İkinci Dünya Harbindeki dış politikası ve bu harpte muharip taraflar arasındaki diplomatik mücadelede ve aynı zamanda, taraflardan herbirini meydana getiren devletler arasındaki münasebetlerde işgal etmiş olduğu yer, diplomatik münasebetler tarihinin en ilgi çekici konularından birini teşkil eder. Bilhassa Türk tarihinin hiçbir devri, İkinci Dünya Harbinde olduğu kadar güç ve karışık safhalardan geçmemiştir. Ve keza, bu son harp sırasında hiçbir devlet, diğer devletlerin diplomasisinde, Türkiye derecesinde bir önem kazanmamıştır. Bunu, memleketimizin bulunduğu bölgenin, harbin global stratejisi içinde işgal etmiş olduğu mevki ile izah etmek, şüphe yok ki, yerinde olur.

Bu kısa etüd içinde, Türkiyenin bu harp sırasında geçirmiş olduğu güç safhaları ve içine girmiş olduğu ağır şartları ana hatlarla belirtmeye çalışacağız. Burada, takip edilen dış politika hakkında bir kıymet hükmü vermekten kaçınacağız. Fakat şurası muhakkaktır ki, ele aldığımız devrede Türk diplomasisini idare edenler, şu gayeyi gerçekleştirmeye çalışmışlar ve bunda da başarı kazanmışlardır: Türkiyeyi harbe sokmamak ve harbin yıkıntılarında memleketi korumak.

I. GİRİŞ :

Birinci Dünya Harbi sonunda Osmanlı İmparatorluğunun yıkılmasından sonra, Büyük Atatürk'ün önderliğinde Türk milletinin millî bir devlet kurmak için yaptığı mücadelenin zaferi, Lozan Andlaşmasında milletlerarası teyide kavuşmuştur. Bununla beraber, yeni Türkiyenin kuruluşu ve bu kuruluş için yapılan millî mücadele, Batılı devletlerin Türkiye hakkındaki düşünce tarzlarında hemen köklü bir değişme meydana getirememiştir. Bunun içindir ki, Lozan, Misakı Millî'de bazı eksik noktalar bırakmış ve diğer taraftan da bazı meselelerin hallini Türkiye ile, ilgili devletlere havale ederek işin içinden çıkmıştır. Bununla beraber, Lozan mümkün olanın en iyisi idi.

1923 - 1930 arasındaki devrede Türk dış politikasının başlıca faaliyeti, Lozandan intikal etmiş olan meselelerin halli ile, bu meselelerle il-

gili büyük devletlerle olan münasebetleri normal bir düzene sokmak olmuştur. Bunlar, İngiltere ile Musul anlaşmazlığı, Fransa ile Osmanlı borçları meselesi ve Yunanistan ile ahali mubadelesi meseleleri idi. Birinci mesele 1926 da (1), İkincisi 1928 de (2), Üçüncüsü de 1930 da (3) halledilebildi.

1930 a gelinceye kadar Türkiyenin en yakın münasebetler kurduğu devlet, Sovyet Rusya olmuştur. 16 Mart 1921 Moskova anlaşması (4), yeni Türk devletinin ilk defa Sovyet Rusya tarafından tanınmasıyla başlayan bu yakınlaşma, 17 Aralık 1925 tarihli Dostluk ve Saldırmazlık Paktı (5) ile daha da takviye edilmiş ve bu suretle Sovyet Rusya, bazı dalgalanmalarla beraber, 1939 a kadar Türk dış politikasının en önemli bir unsuru olarak kalmıştır.

Lozan'dan itibaren Türkiyenin bir türlü uzlaşmadığı devlet İtalya'dır. Faşizmin Akdeniz hâkimiyeti iddiaları ve bu iddiaların, Türk milletinin o kadar kan bahasına yabancı istilâsından kurtardığı Anadolu'ya da yönelmesi, Türkiye ile İtalya arasında normal münasebetlerin kurulmasını önlemiştir. O kadar ki, 1930 lardan itibaren, Türkiye, dış münasebetlerinde bir huzura kavuştuğu ve Batılılardan bir kuşkusu kalmadığı halde, İtalyaya hiçbir zaman itimad edememiş ve İtalyanın Akdenizde yarattığı tehdit, Türkiyenin dış politikasına ana istikametini veren esaslı bir faktör olmuştur.

Faşizmin Habeşistanı ele geçirmesinden sonra Akdeniz, Süveyş Kanalı ve Mendep Boğazında İtalyan tehlikesinin artık belirli bir hal alması ve İtalyanın bu durumunun aynı alanlarda İngiltereye karşı bir meydan okuma teşkil etmesi, İngiltere ile Türkiyeyi birbirine yaklaştırdı. 1936 dan 1946 ya kadar olan devrede İngiltere, Türkiyenin dış politikasında, önce İtalyaya karşı ve sonra da Rusyaya karşı bir dayanak olmuş-

-
- (1) 5 Haziran 1926 da Musul meselesi hakkında imzalanan anlaşmanın Türkçe metni : **Düstur**, 3. Tertip, cild 7, s. 1512 - 1519
- (2) 13 Haziran 1928 tarihinde, «Türkiye Hükümeti Cumhuriyesile Osmanlı Dünyunu Umumiyesi hâmillerinin mümessilleri arasında aktedilen mukavelename» nin metni: **Düstur**, 3. Tertip, cild 10, s. 48-122; yine 13 Haziran 1928 tarihinde «Türkiye Hükümeti Cumhuriyesile Osmanlı Dünyunu Umumiyesi Meclisi İdaresi arasında mün'akid itilâfname» nin metni : **Düstur**, 3. Tertip, cild 10, ss. 122 - 125
- (3) Ahali mubadelesi hakkında Yunanistan ile imzalanan 10 Haziran 1930 tarihli mukavelenin metni : **Düstur**, 3. Tertip, cild 11, ss. 707-716
- (4) Moskova Anlaşmasının Türkçe metni : Dr. Ahmet ŞÜKRÜ ESMER, **Siyasi Tarih, 1919 - 1939**, Ankara 1933, ss. 269 - 272
- (5) Paktın Türkçe metni : **Düstur**, 3. Tertip, cild 7, ss. 225 - 226

tur. Mamafih, Türkiye İngiltereye yaklaşırken, Sovyet Rusyadan ayrılmayı düşünmemiştir. Fakat Türk - İngiliz yakınlaşması Sovyetleri memnun etmedi.

Türk - İngiliz yakınlaşmasının ikincisi bir neticesi de, Lozan'da tesbit edilen Boğazlar statüsünün, 1936 Montreux'de Türkiyenin çok daha yararına olarak değiştirilmesi imkânının elde edilmesidir. (6).

Türk - Fransız münasebetleri 1930 dan sonra beklenildiği gibi gelişmemiştir. Zira 1936 da çıkan Sancak meselesi, 1939 Haziranına kadar iki devlet arasındaki münasebetleri zehirliyen büyük bir anlaşmazlık olarak devam etmiştir.

1935 - 1939 arasında, Nazizmin Almanyada iktidara geçmesinden sonra, kara Avrupasında, Versay Andlaşmasının kurduğu düzen ve denge bozulmaya başlamış ve Batı devletleri, belirli bir Alman tehlikesiyle karşılaşmışlardır. Bu arada, Berlin - Roma işbirliğinin kurulması, tehlikeyi daha fazla arttırmıştır. Mamafih, Almanyanın Versay zincirlerini teker teker kırması, Millî Mücadeleyi ve Sevr Andlaşmasını daima hatırlayan Türkiyede büyük bir endişe veya korku uyandırmamıştır. Türkiye için mesele, Berlin - Roma işbirliğinin, kendisine yönelen İtalyan tehlikesini arttırıp arttırmadığı idi.

1930 yılında Türkiye, Lozan'dan arta kalan son anlaşmazlığı da hallettikten sonra, kendi bölgesinde barışın ve güvenliğin korunması için gerekli teşebbüslere girişti. Macaristan ve Bulgaristan gibi, mevcut durumdan memnun olmayan devletlere karşı Balkanlarda barışı ve mevcut düzeni korumak için, Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya gibi komşularıyla 9 Şubat 1934 de Balkan Antantını imza etti (7). Ortadoğuda barışı korumak ve iyi komşuluk münasebetlerini geliştirmek için de, 8 Temmuz 1937 de Irak, İran ve Afganistanla Saadabad Paktını (8) imzaladı. Saadabad Paktı, İtalyanın, Asya kıtası üzerindeki emellerini her fırsatta açığa vurmasının ve Habeşistana yaptığı tecavüzün, üç Ortadoğu memleketi üzerinde yapmış olduğu reaksiyonun bir ifadesi idi.

(6) 20 Temmuz 1936 tarihli Montreux Mukavelesinin Türkçe metni : **Düstur**, 3. Tertip, cild 17, ss. 665 - 679

(7) «Balkan Anlaşma Misakı» nın Türkçe metni : **Düstur**, 3. Tertip. cild 15, ss. 118 - 119; Fransızca orijinal metin : **Documents on International Affairs, 1933**, London, R. I. I. A., Oxford University Press, 1934, pp. 408 - 409

(8) Saadabad Paktı'nın Türkçe metni : **Düstur**, 3. Tertip. cild 19, ss. 298 - 303; Fransızca orijinal metin : **Documents on International Affairs, 1937**, London, R. I. I. A., Oxford University Press, 1939, pp. 531 - 533

«Harp Yılı» olan 1939 yılı geldiğinde, Türkiyenin komşularile ve Avrupanın büyük devletlerle olan münasebetlerinin genel durumu budur.

II. 1939 YILINDA TÜRKİYE :

Almanyanın 15 Mart 1939 da, 29 Eylül 1938 tarihli (9) Munich Anlaşmasından bakiye kalan Bohemya ve Moravyayı işgal etmesi, 1933 denberi Almanyanın dış politikasında vâki gelişmelere bambaşka bir veçhe veriyordu. Almanya ilk merhalede, kendisini bağlayan Versay zincirlerini kırmış ve bundan sonra «ein Volk, ein Reich» sloganı ile bütün Almanları bir araya toplamıştı. Lâkin Çekoslovakyanın işgali, «Lebensraum» gibi emperyalist bir teşebbüsün ilk adımı oluyordu. Bu olay, Batılıları, o zamana kadar Almanyaya karşı takip ettikleri «yatıştırma» (Appeasement) politikasını terke ve sert tedbirler almaya sevketti. 31 Mart 1939 da, İngiltere ve Fransa, bir tecavüze uğradığı takdirde Polonyaya garanti verdiler.

Avrupada cereyan eden bu olaylar kendisi için yakın bir tehlike teşkil etmemekle beraber, Türkiye bu olayları yakın bir dikkatle takip ediyordu. Fakat 7 Nisan 1939 da İtalyanın Arnavutluğu işgale başlaması ve bu işgal için zaruri olmadığı halde, Arnavutluk topraklarına 30 tümen asker yığması, Türkiyeyi harekete geçirdi. Mihver şimdi Balkanlara doğru yayılma istidadı gösteriyordu. Bu durum Türkiye için parlak bir istikbal teşkil edemezdi.

Arnavutluğun İtalya tarafından işgali üzerine İngiltere ve Fransa 13 Nisanda Yunanistan ve Romanyaya garanti verdiler. İngiltere aynı gün, aynı teklifi Türkiyeye de yaptı (10). Türkiye bu İngiliz teklifine 15 Nisanda verdiği cevabında (11), İtalyanın Arnavutluğa yerleşmesinden duyduğu endişeyi gizlemiyor ve «Akdenizin İtalyan hâkimiyeti altına düşmesi ihtimali, İngiltere için olduğu kadar Türkiye için de bariz bir tehlike teşkil eder» diyordu. Türkiye, İngilterenin garanti teklifini müsbet karşılamakla beraber, bunun iki taraflı olmasını istiyordu. Çünkü Türkiye, garantiyi kabul etmekle, yani Mihvere karşı açıkça cehpe almakla, Mihverin husumetini üzerine çekmiş olacaktı. Bu ise, onun bir harp

(9) Munich Anlaşmalarının metni : Walter C. LANGSAM, *Documents and Readings in the History of Europe since 1918*, New York, Lippincott, 1951, pp. 719 - 722

(10) Bak.: *Documents on British Foreign Policy, 1919 - 1939*, Third Series, vol. V, pp. 179 - 181, Doc. no. 138

(11) Cevabın metni : *Ibid.*, vol. V. pp. 226 - 227

tehlikesi karşısında kalması demektir. Bu sebeple, böyle bir durumda, İngilterenin nasıl bir yardımda bulunacağı hakkında sarıh taahhütlere sahip olmak isterdi. Maamafih Türk - İngiliz görüşmeleri bu suretle başlamış oluyordu.

Bu sırada Almanyanın Ankara Büyükelçiliğine Franz von Papen tâyin edildi. Almanya o sırada Türkiyeye «en kuvvetli diplomatını» tâyin ederken, Türkiyenin İngiltere cephesine katılmasına mani olmak için gayret sarfettiğini anlatıyordu (12). Von Papen'in gerek cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve gerekse hariciye vekili Şükrü Saraçoğlu ile yaptığı görüşmelerde, İtalyanın Arnavutluğa 30 tümen asker yığmasının ve Oniki Adada tahkimat yapmasının Türkiyede uyandırdığı endişeler kendisine açıkça söylenmişti (13); Türkiye, Arnavutluk harekâtını, Mihver devletlerinin daha önceden hazırlanmış olan plânlarının bir kısmı olarak telâkki etmekte ve kendisini sürprizlere karşı korumak zamanının geldiğine inanmaktadır (14). Bunun üzerine von Papen, Arnavutluktaki garnizonların asgari hadde indirilmesini ve Oniki Adadan Türk kara suları içinde bulunan iki adanın da Türkiyeye terkini Berline tavsiye etmiş, fakat bu nazara alınmamıştı (15).

Türk - İngiliz görüşmeleri devam ederken, Sovyet hariciye vekil yardımcısı Potemkin de 28 Nisanda Ankaraya gelmiş ve 5 Mayıs kadar Türk hükümetile görüşmelerde bulunmuştu. Yayınlanan resmî tebliğde (16), «..İki dost memleketin hükümetleri arasında beynelmilel meseleler ve Türk - Sovyet münasebetlerini alâkadar eden hususî meseleler hakkında görüş birliği mevcut olduğu bir kere daha müşahade ve tesbit edilmiştir» denilmekte idiye de, hakikatte bazı anlaşmazlık noktaları da yok değildi. Bir kere, Sovyet Rusya, Türkiyenin İngiltereye bağlanmasından memnun olmakla beraber, Türk - İngiliz müzakerelerinin ilerlemiş bir safhaya gelmiş olması karşısında da hayretini gizleyememiştir (17). İkincisi, Sovyetler Romanya ile yakından ilgileniyorlardı. Bulgaristanın Romanyadan toprak istekleri vardı. Potemkin bu konuda Türk hariciye vekilinden şunu sormuştu : Sovyet Rusya, Almanyaya karşı yapacağı harpte

(12) ESMER, *op cit.*, s. 249

(13) Franz von PAPEN, *Mémoires*, Paris, Flammarion, 1953, p. 289; *Documents on British Foreign Policy, 1919 - 1939*, Third Series, vol. V. p. 355, Doc. no. 302

(14) *Documents on British Foreign Policy, 1919 - 1939*, Third Series, vol. V. p. 355

(15) von PAPEN, *Mémoires*, p. 289

(16) Resmî tebliğin metni : *Ayın Tarihi*, Mayıs 1939, no. 66, s. 261

(17) *Documents on British Foreign Policy, 1939 - 1939*, Third Series, vol. V. p. 380, Doc. no. 322

Romanyanın yanında yer alırsa Türkiyenin de yardımına güvenebilir miydi? Saraçoğlu ise şu cevabı vermişti : Bulgaristanın durumundan tamamen emin olmadıkça, Türkiyenin böyle bir yardım yapması imkânsızdır (18). Bununla beraber, Türkiye, milletlerarası durumun ağırlığı karşısında kesin yolunu çizerken, Sovyetlerden ayrılmak niyetinde değildi. Moskovada, Sovyetlerin de Batılara iltihakını sağlamak maksadile İngiltere, Fransa ve Sovyetler arasında yapılan görüşmeleri de büyük bir memnuniyet ve ilgi ile karşılıyordu. Türkiye İngiltere ile anlaşmayı hazırlarken, Sovyetlerle de bir anlaşma yapmak arzusunda idi. Lâkin Potemkin'in ziyareti, onun bu arzu ve ümitlerini kuvvetlendirici mahiyette olmadı. Ve Türk hariciye vekili Ankaradaki İngiliz büyükelçisine, Türk-Sovyet Paktının bilâhare gerçekleşebilecek bir mesele olduğunu teessürle bildiriyordu (19).

Türk - İngiliz görüşmeleri, 12 Mayıs 1939 da yayınlanan bir Deklârasyon ile neticelendi. (20). Bunun en önemli olan 4 üncü maddesine göre, iki hükümet, «vukubulacak bir tecavüz hareketinin Akdeniz min-takasında bir harbe saik olması halinde» birbirlerine her türlü yardımı yapacaklardı. Diğer taraftan, Türkiye İngilterenin askerî ve iktisadî yardımını da istemiş ve deklârasyondan sonra bu hususta müzakereler yapılması kararlaştırılmıştı. (21). Deklârasyonun 5 inci maddesinde zikredilen «bazı meseleler» budur. Yine bu maddede nihaî bir andlaşmanın imzası da derpiş olunmuştur ki, bu 1939 Ekiminde imzalanacaktır.

Müzakereler esnasında İngiltere, 4 üncü madde hükmünün aynen Balkanlara da teşmilini istemiş, fakat Türkiye, bir taraftan Sovyet Rusya, diğer taraftan da Bulgaristan sebeble bunu kabul etmemişti (22). Bu sebeple, Deklârasyonun 6 ncı maddesinde, sadece, Balkanlarda güvenliğin sağlanması için, iki hükümetin müşavere halinde oldukları bildiriliyordu. İngilterenin düşüncesi şuydu : Verdiği garanti sebeble Romanyanın yardımına gidecek olursa, bu yardım ancak Boğazlar vasıtasile mümkün olabilirdi. Montreux Mukavelesine göre, muhariplerin Boğazlardan geçişi sınırlı idi. Halbuki mukavelenin 20 ncı maddesine göre, Türkiye muharip olursa, Boğazlardan geçiş Türkiyenin arzusuna bağlı-

(18) *Ibid.*, p. 434 Doc. no. 378

(19) *Ibid.*, p. 435, Doc. no. 379

(20) Deklârasyonun Türkçe metni : *Düstur*, 3. Tertip. cild, 20, ss. 531-532; İngilizce metni : *Documents on International Affairs, 1939 - 1946*, London, R. I. I. A. Oxford University Press, 1951, vol. I, pp. 202 - 203

(21) Bak.: *Documents on British Foreign Policy, 1919 - 1939*, Third Series, vol. V, p. 242, Doc. 219; p. 259, Doc. no. 239; p. 548, Doc. no. 512

(22) Bak.: *Ibid.*, p. 340, Doc. 291, p. 363, Doc. no. 308; p. 365, Doc. no. 310

di. (23). Fakat Türkiye bir Sovyet tecavüzüne karşı Romanya'ya garanti vermeye cesaret edememişti. (24). Deklârasyonun 7 inci maddesinde, iş bu deklârasyon hükümlerinin, taraflardan birinin, barışın takviyesi için herhangi bir devletle başka anlaşmalar yapmasına mani olmayacağı yazılı idi. Bu hüküm, Türkiye bakımından, Sovyet Rusya'ya müteveccihti.

Churchill Türk - İngiliz deklârasyonunu, İtalyanın Arnavutluğu işgaline İngilterenin verdiği bir cevap olarak vasıflandırmıştır (25). Halbuki bu, aynı zamanda, Türkiye'nin de bir cevabı idi.

Türk - İngiliz görüşmeleri sırasında Fransa da bu anlaşmaya katılmak istemişti. Fakat bu sırada Türkiye ile Fransa arasındaki Hatay (Sancak) meselesi halledilmemişti. Bu mesele Türkiye'nin arzusuna uygun olarak halledilince (26), 23 Haziranda iki devlet arasında, Türk - İngiliz deklârasyonunun aynı olan bir deklârasyon imzalandı. (27).

Türk - İngiliz deklârasyonunu Rusya gayet müsait karşılamış görünüyordu. *Izvestia* gazetesi, «Türkiye ile İngilterenin akdetmeye hazırladıkları anlaşma, hiç şüphe yok ki, tecavüzün, Avrupanın yeni muntakalarına yayılmasına mani olacak tegâne müessir vasıta olan zincirin halkalarından birini teşkil eylemektedir» diyordu (28).

Fakat sonradan görüldü ki, Rusya Batılılara olan zahirî sempatisini, Ağustosta Almanya ile yapacağı anlaşmada bir koz olarak kullanmak istemiştir. (29).

Türk - İngiliz deklârasyonu karşısında Almanyanın reaksiyonuna gelince; deklârasyonun imzalanacağını haber alan Ankaradaki Alman büyükelçisi, Türkiye'ye bundan vazgeçmesini, bunun harp ihtimalini yüzde 40 - 60 nisbetinde arttıracığını söylemiş ve Balkan Antantına İtalya ile Bulgaristanın da katılmasını, Balkan devletlerinin sınırlarının Almanya tarafından garanti edilmesini teklif etmiş, fakat bu deklârasyona Arna-

(23) Bak.: *Ibid.*, p. 741, Doc. no. 678

(24) *Ibid.*, p. 591, Doc. no. 549

(25) Winston S. CHURCHILL, *The Gathering Storm*, (American ed.) Boston, Houghton Mifflin Co., 1948, p. 371

(26) Hatay meselesini kesin surette halleden anlaşmanın Türkçe metni: *Düstur*, 3. Tertip, cild 20, ss. 1530 - 1539

(27) Türk - Fransız deklârasyonunun Fransızca orijinal metni: *Documents on International Affairs, 1939 - 1946*, vol. I. pp. 203 - 204

(28) Bak.: *ESMER*, *op. cit.*, s. 252

(29) Bak.: Harold C. DEUTSCH, «Garip Bir Devre : 1939 - 1941 arasında Nazi - Sovyet Münasebetleri», Çeviren : Fahir H. Armaoğlu, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, cild IX, Sene 1954, sayı 2, s. 348

vutluk olayının sebep olduğu ve artık geri dönülemeyeceği cevabı verilmişti (30).

Bu suretle Von Papen, Türkiyenin Batılılara bağlanmasını önlemek vazifesinde muvaffak olamamıştı. Şimdi hiç değilse, deklârazyonda derpiş edilen nihaî anlaşmanın gerçekleşmesini önlemek istedi. Bunun için de, Almanyanın Türkiye ile ticaretini keseceğini söyliyerek tehditte bulunmuş (31) ve Türkiyeye Alman garantisini yeniden teklif etmiştir (32). Fakat Almanyanın bütün bu gayretleri hiçbir netice vermedi.

Türk - İngiliz müzakerelerinin başladığı sırada, Nisan ortalarında, Moskovada da İngiliz - Fransız - Sovyet müzakereleri başlamıştı. Bu müzakerelerde, Batılılar bir tedafüî ittifak taraftarı idiler. Sovyetler ise, Almanyanın tecavüzüne maruz kalması muhtemel olan devletlere müşterek garantiler verilmesini istiyordu. Rusyanın bu teklifi, Polonya ve Baltık devletleri tarafından reddedildi. Bu meseleler üzerinde müzakereler devam ederken, Rusya ile Almanya arasında, 23 Ağustos 1939 da bir saldırı mazlık paktının imzası (33) haberi, bütün dünyada bir bomba tesiri yaptı. Rus - Alman müzakereleri, 6 Ağustosta başlamıştı (34). Demek oluyor ki, Sovyetler bir taraftan Batılıları oyalarken, diğer taraftan da Almanya ile müzakere halinde idiler.

Bu olay Türkiyenin dış münasebetlerinde yeni bir safha açıyordu. Türkiye, Sovyetler Birliğinin de katılacağı ümidile bağlanmış olduğu Barış Cephesinde iki Batılı devletle yalnız kalmıştı. Türkiyenin Millî Mücadele yıllarındanberi samimi münasebetlerde bulunmuş olduğu Sovyetler Birliği şimdi ayrı bir yol takip ediyordu (35). Türk - Sovyet münasebetlerinde doğmuş olan bu ayrılık bugüne kadar devam edecektir.

Rusya tarafından güvenliğini 23 Ağustos 1939 paktı ile sağlayan Almanya, 1 Eylûlde Polonyaya taarruz etti. 3 Eylûlde İngiltere ve Fransa da Almanyaya harp ilân ettiler. Böylece İkinci Dünya Harbi başlamış oluyordu.

(30) *Documents on British Foreign Policy, 1919 - 1939, Third Series, vol. V, p. 464, Doc. no. 414*

(31) *Ibid.*, p. 592, Doc. no. 551

(32) *Ibid.*, p. 652, Doc. no. 594

(33) Rus - Alman Saldırmazlık Paktının İngilizce metni : *Documents on International Affairs, 1939 - 1946, vol. I, pp. 408 - 409*, «Gizli Ek Protokol» un metni : pp. 409 - 410; LANGSAM, *op. cit.*, pp. 851 - 852; «Gizli Ek Protokol» un metni : pp. 852 - 853

(43) DEUTSCH, *op. cit.*, s. 348

(35) ESMER, *op. cit.*, s. 253

Harb başladığı zaman, bir taraftan Türk - İngiliz - Fransız ittifak müzakereleri, diğer taraftan da Türk - Rus müzakereleri devam ediyordu. Sovyet hükümeti, 4 Ağustosta Ankara hükümetine müracaat ederek, Potemkin'in Ankarayı ziyareti sırasında derpiş edilen iki taraflı karşılıklı yardım anlaşmasının müzakerelerine başlanmasını istemişti (36). Bu müzakereler devam ederken, Rus - Alman saldırmazlık paktı imzalanmıştı. Bundan sonra, Türkiyeyi Batılılardan ayırmak için Almanyanın yaptığı baskı, bu sefer Sovyetler kanalı ile gelmeye başladı. Almanya Türkiye'nin devamlı olarak tarafsız kalmasını ve İngiltere ve Fransa ile nihaî ittifakı imzalamasına mani olunmasını istiyordu. Boğazların Batılılar tarafından kullanılmasından korkuyordu. (37). Rusya da Almanyanın bu taleplerini kabul etmişti. Zira biraz aşağıda göreceğimiz veçhile, Sovyetlerin Boğazlar hakkında Türkiyeden vâki istekleri bunu açık olarak göstermektedir.

İşte bu şartlar altında Türk Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu 24 Eylülde Moskovaya hareket etti. 26 Eylülde başlayan görüşmeler 16 Ekimde sona erdi. Görüşmeler neticesiz kalmıştı. Başvekil Refik Saydam, 17 Ekimde verdiği beyanatta, görüşmelerin neticesiz kalması için şu sebepleri gösteriyordu (38):

1) Sovyet teklifleri, Sovyet hükümetinin malûmatı dahilinde Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında kararlaştırılmış olan esaslarla telif edilememiştir.

2) Güvenliğimiz bakımından, Sovyetlerin bize verdikleri garantiler, bizden istenen taahhütleri karşılayamamıştır.

3) Rus istekleri, Türkiyenin Boğazlardaki milletlerarası taahhütlerine uygun görülmemiştir.

Boğazlar hakkındaki Rus istekleri şunlardı (39) :

1) Çanakkale Boğazının müştereken müdafaası hususunda bir pakt.

(36) **Documents on British Foreign Policy, 1919 - 1939, Third Series vol. VI. p. 623, Doc. no. 579**

(37) Sovyetler Kanalı ile Almanyanın Türkiye üzerinde yaptıkları baskı için bak.: **Documents on German Foreign Policy, 1918 - 1945 Series, D, vol. VIII, pp. 114 - 116, Doc. ni. 116; pp. 124 - 125, Doc. no. 126; pp. 173 - 174, Doc. no. 167; p. 183; Doc. no. 175; p. 236, Doc. no. 211**

(38) Rifki Salim BURÇAK, **Türk - Rus - İngiliz Münasebetleri, 1791 - 1941, İstanbul 1946, s. 99**

(39) Cevat AÇIKALIN, «**Türkey's Internatinoal Relations**», **International Relations, vol. XXIII, no. 4, October 1947, p. 481**

2) Karadenize sahildar olmayan devletlerin Çanakkale Boğazından geçemeyeceklerine dair garanti.

Türkiye ileri sürülen bu Sovyet teklif ve taleplerini kabul etmeyince, bu devletle herhangi bir anlaşma imzası imkânsız oldu. Bu durum karşısında, Türkiye derhal İngiltere ve Fransa ile, 19 Ekim 1939 da Ankara'da, nihaî ittifak andlaşmasını imzaladı (40).

Ankara İttifakı, esas itibarile, Türk - İngiliz ve Türk - Fransız deklârasyonlarının derpiş ettiği taahhütleri ihtiva ediyordu. Deklârasyonlardan fazla olarak, ihtiva ettiği hükümler şunlardır: 1) Harbin Akdenize intikali halinden başka, İngiltere veya Fransa, bir Avrupa devletinin te-cavüzüne maruz kalırsa, Türkiye, «Hayırhah tarafsızlık» takip edecekti; 2) Deklârasyonlarda Balkanlar için bir taahhüt derpiş edilmemişti. Bu sefer ise, İngiltere ve Fransa, Romanya ve Yunanistana verdikleri garantiler sebebiyle muhasemata girerlerse, Türkiye için ittifak vecibesi yine işleyecektir; 3) Andlaşmaya ek 2 No. lu Protokol'a göre, Andlaşmada Türkiye için derpiş olunan taahhütler, onu Sovyetler Birliği ile silâhlı bir ihtilâfa sürükleyecek olursa, ittifak işlemeyecektir.

Görülüyor ki, Türkiye Sovyetlerle anlaşamamış olmasına rağmen, yine bu devletle bir ihtilâfa sürüklenmekten kaçınmaya son derece dikkat ediyordu. Bununla beraber, Türk - İngiliz - Fransız İttifakı Sovyetleri sinirlendirdi. *Izvestia* gazetesini, «Pakt, bir barış unsuru olarak telâkki edilemez. Pakt, İngiltere ve Fransanın, Türkiyeyi harbin kenarına kadar sürüklediklerini göstermektedir» diyordu (41). Hariciye Vekili Molotov da, «Bunu yapmakla Türkiye tam ihtiyatkâr bitarafılık siyasetini iterek, inkişaf etmekte olan Avrupa harbinin mihrakına dahil olmuştur.... Türkiye acaba bir gün bu hareketine esef etmeyecek midir?» diye soruyordu (42). Komintern'in organı olan *Communist International* da, 7 Aralık 1939 tarihli sayısında şöyle yazıyordu: «.... İngiltere ve Fransa, harbi Balkanlara yaymak ve orada Almanyaya karşı bir askerî cephe kurmak istedi. Bu plânlarını yürütmek için de Türkiyeyi stratejik bir üs haline getirmek istediler.» (43).

Türk - İngiliz deklârasyonunu barışçı bir eser telâkki eden Sovyet Rusya, Almanya ile işbirliğini sağladıktan sonra, şimdi mahiyeti bu dek-

(40) İttifak Andlaşmasının Türkçe metni : *Düstur*, 3. Tertip. cild 21, ss. 15 - 18

(41) *ESMER*, op. cit., s. 259

(42) *Ibid.*, s. 260

(43) George KIRK, *The Middle East in the War*, (Survey of International Affairs, 1939 - 1946), London, R. I. I. A., Oxford University Press, 1954, (3 rd impr.), p. 445

lârazyondan farklı olmayan ittifakı bir harb unsuru olarak görüyordu. Şüphesiz, bunda, Türkiyenin Sovyet Rusyanın peşinden gitmemiş olması ve bu devletin, harb durumundan istifade ederek, gerçekleştirmeye çalıştığı emperyalist emellerine hizmet etmemiş olmasından duyulan infial başlıca rolü oynuyordu. Daha Eylûl ayının sonunda, Polonyanın yarısını ele geçiren ve hemen arkasından Baltık memleketlerine yerleşen Rusyanın, Saraçoğlu'nun Moskova müzakerelerinde ileri sürdüğü isteklerle, Türkiyeyi ne hale getirmek istediği açıkça belli idi. Bu memlekete karşı izhar ettiği infialin kaynağını, Türkiyenin Rus oyununa gelmemiş olmasında aramak lâzımdır.

Böylece, Türkiye, İtalyan tehlikesi dolayısıyla kesin kararını verip Batılılara bağlanırken, şimdi birde Sovyet tehlikesiyle karşı karşıya kalmış oluyordu.

III HARP YILLARI :

1) Fransanın Yenilmesi ve Türkiye :

Türkiye, İngiltere ve Fransa ile ittifak imzaladığı sırada, Avrupada önemli olaylar cereyan etmiş ve bu olaylar, Almanya ile Sovyetler arasındaki Saldırmazlık Paktının da hakiki hüviyetini ortaya koymuştu : Yenilen Polonya, Almanya ile Rusya arasında paylaşılmıştı. Bunun arkasından Rusya, karşılıklı yardım paktları imzası suretile, küçük Baltık devletlerini fiilî işgali altına soktu. Finlandiyanın boyun eğmemesi üzerine 30 Kasım 1939 da bu devlete harb ilân etti.

Rusyanın bu hareketleri Batılıları korkuttu. Bu sebeple, Rusları durdurmak için, Fransa tarafından Ocak 1940 ortalarında bir plân ortaya atıldı (44). Kafkasyadaki Sovyet petroleri bombalanacak ve dolayısıyla, Almanyanın Sovyet Rusyadan temin etmekte olduğu petrol kesilmiş olacaktı. Bunun için de, Suriye ve Irakta üslenmiş olan Fransız ve İngiliz uçaklarının Türkiye üzerinden geçmesi icap ediyordu.

Türkiye bu plâna muhalefet etmemekle beraber, geçiş için resmî müsaade vermedi. Yani müttefik uçakları, Türkiyenin haberi olmadan Türk toprakları üzerinden uçmuş olacaktı.

(44) William S. LANGER and S. Everett GLEASON, *The Challenge to Isolation*, New York, Harper, 1952, pp. 389 - 390; George KIRK, *The Middle East in the War*, (Survey of International Affairs, 1939 - 1946), London, R. I. I. A., Oxford University Press, (3 rd impr), 1954, pp. 446 - 448

Bu konuda yapılan müzakereler bu plânın tatbikinin kolay olacağı gösterdiğinden bundan vazgeçildi. Esasen bir de Rusya ile çatışmayı doğru bulmayan İngiltere de bu plâna karşı bir hahişkârlık göstermemişti.

1940 Nisanında Almanya Norveçe saldırdı. Norveçin tecavüze maruz kalması, Batı Avrupada önemli gelişmelere yol açtı. Danimarka ve Norveçin istilâsından sonra Almanya, 10 Mayıs 1940 da, Hollanda ve Belçikaya taarruz etti. Belçikanın taarruza uğraması ile Fransız - Alman harbi de başlamış oluyordu. O zamana kadar harb dışında kalmış olan ilân etti. İtalyanın harbe katılması, Türkiye bakımından, 19 Ekim 1939 ittifakının ikinci maddesinin birinci fıkrasının tatbikini icap ettiriyordu. Yani Türkiyenin harbe katılması gerekiyordu. Çünkü Avrupada vukubulan bir tecavüz, harbi Akdenize intikal ettirmiş oluyordu.

Müttefikler ve bilhassa Fransa, bu durum karşısında, Türkiyenin harbe girmesini veya hiç değilse İtalya ile münasebetlerini kesmesini istediler. Ayrıca Türkiyenin, İngiltere ve Fransaya askerî ve bahrî kolaylıklar sağlaması ve Boğazları Mihver gemilerine kapaması isteniyordu. Türkiye ise, 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Paktı gereğince meseleyi Sovyetlere açtı. Rus Hariciye Vekili Molotov, menfi cevap verdiği gibi, Türkiyeyi tehdit etmekten de çekinmedi. Sovyetler müttefiklerin Hitler'e karşı Balkanlarda ikinci bir cephe açmasından ve hattâ Karadeniz vasıtasile Rus petrol sahalarına bir taarruzda bulunmalarından şüphelenmişti (45). Bu sebeple Türkiye, ittifakın 2 No. lu Protokolunu ileri sürerek yani Sovyetlerle çatışmaya sürüklenmemek için İngiltere ve Fransa'nın taleplerini yerine getirmede.

Filhakika bu sırada Sovyet - İtalyan münasebetleri de gelişmiş bir safhada idi. Haziran ayı sonunda Sovyet Rusya, kendisinin Karadenizdeki hâkimiyetini tanıdığı takdirde, Sovyet Rusyanın da Akdenizde İtalyan hâkimiyetini tanımaya hazır olduğunu İtalyaya bildiriyordu (46).

Sovyet Rusyanın bu sert durumu karşısında Türkiye harbe girmekten kaçınmakta tamamen haklı idi. Maamafih, şurasını da ilâve edelim ki, Fransanın Almanya ile harbe tutuşması üzerine İngiltere ve Fransa Türkiyenin de harbe katılmasını istemişlerse de, bu konuda fazla ısrar etmemişlerdir. Bunun birinci sebebi, Türkiyenin askerî kudretinin bir harb için kâfi derecede hazırlıklı ve teçhizatlı görülmemesi olmuştur.

(45) LANGER and GLEASON, *op. cit.*, p. 647

(46) Harry N. HOWARD, «Germany, The Soviet Union and Turkey during World War II,» *The State Department Bulletin*, vol XIX, no. 472, July 18, 1948, p. 67

İkinci ve daha önemli sebep de, bilhassa İngiltereye göre, Türkiye harbe girdiği takdirde Nazi orduları Balkanlara ve hattâ Ortadoğuya yönelebilirdi. Böylece harb sahasının genişlemesi İngilterenin işine gelmiyordu (47).

2) İtalya Yunanistana Saldırıyor :

Almanyanın Avrupadaki bir seri başarıları muhteris partnerinin istahını tahrikten geri kalmadı. İtalya da 28 Ekim 1940 da Yunanistana taarruz etti. Bu olay tabiatile Türkiyeyi yakından ilgilendirirdi. Filhaki-ka Mussolini bu teşebbüse karar verirken, Türkiyeyi de hesaba katmış, fakat Almanyanın Romanyada yerleşmiş bulunması ve Bulgaristanın da kuvvetlenmiş olması hasebile, Türkiyeden bir komplikasyon beklemediğini ifade etmişti (48).

İtalyanın Yunanistana tecavüzü, Türkiye bakımından, ittifakın üçüncü maddesinin tatbikini yani Türkiyenin harbe girmesini gerektiriyordu. Filhakika İngiltere de Türkiyenin «Mümkün olan en kısa zamanda» (49) harbe girmesini arzu ediyordu. Fakat bu sırada Almanyanın Romanya ve Bulgaristana yerleşmeyi istihdaf eden faaliyeti ve Von Papen'in Ankara hükümetine, Hitler'in «Balkanları yeni bir düzene sokmak» üzere olduğundan bahsetmesi, Türkiye için başlıca endişe kaynağı (50). Bu sebeple Türkiye harbe katılmamaya karar verdi. Mamafih, Türkiye, Bulgaristan Yunanistana saldırdığı veya İtalya Selâniği aldığı takdirde, kendisinin de tehlide maruz kalmış olacağını, binnetice harbe katılacağını İngiltere ve Yunanistana bildirdi (51). Aynı zamanda Bulgaristana da ihtarda bulunarak, Yunanistana karşı harekete geçtiği takdirde, kendisinin de Bulgaristana karşı harekete geçeceğini bildirdi (52). Bu suretle Türkiye, Bulgaristanı hareketsizliğe mahkûm ederek Yunanistana büyük bir yardımda bulunuyordu.

3) Balkanlarda Alman Faaliyeti :

İtalyanın Yunanistana taarruz ettiği sıralarda, Almanyanın da Romanyaya sızması, hem İngiltere, hem Sovyet Rusya ve hem de Türkiye için endişe kaynağı oldu. İngiltere, Almanya Romanyaya girdiği takdir-

(47) LANGER and GLEASON, *The Undeclared War*, New York, Harper, 1953, p. 112

(48) CHURCHILL, *Their Finest Hour*, (amer. ed.) Boston, Houghton Mifflin Co., 1949, p. 532

(49) *Ibid.*, p. 547

(50) LANGER and GLEASON, *The Undeclared War*, p. 113

(51) *Ibid.*, p. 115

(52) *Ibid.*, p. 107

de, askerini Bulgaristandan geçirerek, Yunanistandaki askerî durumu hiç de iyi olmayan İtalyanın yardımına gitmek suretile Almanyanın bütün Balkanlara hâkim olmasından korktu. Zira böyle bir durum, Almanyaya, bütün Ortadoğuya bilhassa İran ve Irak petroleri ile Süveys'e giden yolu açabilirdi (53). Sovyet Rusyaya gelince, bu devlet de Almanyanın Balkanlara yerleşmesinden endişe ediyordu. O kadar ki, Sovyetler, Bulgaristanı ve Boğazları kendi güvenlik bölgeleri olarak telâkki ettiklerini Almanyaya bildirmekten çekinmemişlerdi (54). Diğer taraftan, Almanyanın Balkanlardaki faaliyeti üzerine, Sovyet Rusya Türkiyeye yaklaşmaya başlıyordu. Türkiyenin Moskova büyükelçisi, Ekim 1940 da Molotov'la yaptığı bir görüşmeden sonra, Türk - Sovyet münasebetlerinin normal ve dostane olduğunu yazıyordu (55).

Almanyanın Balkanlara yerleşmesi ihtimali Türkiyeyi de büyük bir endişeye sevk etmiş görünüyor. Türk - Sovyet münasebetlerinin düzelme-ye başlamasından cesaret alan ve Balkanlarda Rus - Alman rekabetinin başladığını sezen Türkiye, bu bölgenin savunması bakımından bir plân ortaya attı. Türkiyenin Washington büyükelçisi Münir Erteğün'ün 9 Ekim 1940 günü Amerikan hariciye vekil yardımcılarında Mr. Berle ile yaptığı görüşmede açıklanan bu plâna göre, Rusya, İngiltere ve Türkiye ve eğer imkâ olursa, Yunanistan ve Bulgaristan arasında bir blok kurulursa ve Birleşik Amerika da bu bloka yardım ederse, Almanyanın Balkanlara yerleşmesi ve binnetice Ortadoğu üzerinden Süveys'e sarkması önlenbilirdi (56). Fakat Türkiyenin ortaya attığı bu plân iki sebep dolayısıyla Amerika tarafından gerektiği gibi desteklenmedi. Birinci sebep, Amerikanın Sovyet Rusyaya itimad etmemesiydi. Amerikan hükümetine göre, aksini yapmaya mecbur bırakılinceye kadar Sovyet Rusya - Almanya ile işbirliğine devam edecekti. İkinci sebep de, harb yolu hariç olmak üzere, Birleşik Amerika her türlü yardımı yapmaya hazırды. Fakat harbe girmesini intaç edecek şekilde Türkiyeyi destekleyemezdi (57).

Görülüyor ki, Türkiye, İngilterenin de arzu ettiği gibi, Balkanlarda bir cephe kurulmasını arzu ediyordu; fakat bunun için birinci plânda Amerikanın yardımı temin edilmeliydi. Bu olmayınca, harekete geçmek-ten vazgeçmiş görünüyor.

(53) Bak : CHURCHULL, *The Grand Alliance*, (am. ed.), Boston, Houghton Mifflin Co., 1951, pp. 28-30.

(54) *Ibid.*, p. 32

(55) LANGER and GLEASON, *The Undeclared War*, p. 113.

(56) *Ibid.*, pp. 113 - 114

(57) *Ibid.*, p. 114

Bununla beraber, İngilterenin bu konuda Ankara hükümeti üzerindeki baskısının arkası kesilmedi. İngiltere Alman askerlerinin Bulgaristandan geçerek Yunanistana taarruz etmesinden büyük bir endişe duyuyordu. Bu sebeple Başvekil Churchill 26 Kasım 1940 da, Hariciye Vekili Eden'e yazdığı bir mektupta, böyle bir durum gerçekleştiği takdirde, Türkiye ile Yugoslavyanın da derhal harekete geçmesinin zaruri olduğunu bildiriyor ve «Türkiye bu şekilde yutulacaktır. O zamanda Türkiye'ye yardım etmek bizim için imkânsız olacaktır». diyordu (58).

1941 Ocak ayında Almanya Romanya'ya askerlerini sokup, Bulgaristan'a da girmeye hazırlandığı zaman, İngiltere'nin Türkiye üzerindeki baskısı daha da arttı. İngiltere Başvekili Churchill Türkiye Cumhuriyeti İsmet İnönü'ye yazdığı 31 Ocak 1941 tarihli mektupta, Almanların Bulgaristana yerleşmesinin Türkiye için doğuracağı tehlikelere işaretleyerek, Türkiye'nin harbe girmesini istedi (59). Churchill'in bu mektubunda yaptığı teklife göre, İngiliz uçak filoları Türk hava alanlarında üslenecekler ve Almanlar Bulgaristan'a girdikleri takdirde, bu uçaklar Romanya petrol kuyularını tahrip edeceklerdi. Türkiye'nin bu bakımdan Rusya'dan çekinmesine sebep yoktu. Zira, Rusya Almanya'ya yardım ettiği takdirde, Türkiye'deki İngiliz uçakları Bakû petrolerini de bombardıman ederlerdi ki, Rusya böyle bir tehlikeyi göze alamazdı. Diğer taraftan Churchill Türkiye'ye geniş bir askerî yardım vaadediyordu.

Fakat bu İngiliz baskısına rağmen Türkiye kıvıldamadı. Çünkü Türkiye, harbin halihazır durumunu değiştirmeye kâfi gelecek miktarda bir yardımın İngiltere tarafından yapılabileceğine kani değildi (60).

İngiltere'nin bir Balkan cephesi kurma gayretleriyle Birleşik Amerika da yakından ilgileniyor ve İngiltere'nin Balkanlar hakkındaki plânlarını tasvib ediyordu. Bundan dolayı Başkan Roosevelt, 1941 Ocak ayı başında, Albay William J. Donovan'ı Ortadoğu ve Balkanlarda bir tetkik gezisine gönderdi. Albay Donovan, Kahire, Atina, Sofya ve Belgrad'ı ziyaret ettikten ve Yugoslavlarla Bulgarları ikna edemeyeceğini gördükten sonra, Churchill'in İnönü'ye yazdığı mektubun Ankara'ya ulaştığı günlerde Türkiye'ye geldi. Ankara'da, Başvekil, Hariciye Vekili, Savunma Vekili ve Mareşal Fevzi Çakmak ile görüşmelerde bulundu. Donovan'ın ifadesine göre, Türkiye, harbe dahil olabilmek için, Churchill'in teklif

(58) CHURCHILL, *Their Finest Hour*, p. 547

(59) Mektubun metni : CHURCHILL, *The Grand Alliance*, pp. 33 - 35; mektubun Türkçe metni : Hüseyin Cahit YALÇIN, «İkinci Cihan Harbi ve İsmet İnönü, *Ulus*, 5 Temmuz 1950.

(60) CHURCHILL, *The Grand Alliance*, p. 97

ettiği hava kuvveti yardımının on mislini istemiştir (61). Diğer taraftan, Türk devlet adamları, Albay Donovan'a Türkiye taarruza uğradığı takdirde bütün gücü ile harp edeceğini, fakat Bulgaristan Almanya'ya mukavemet etmedikçe — ki bunun için ancak yüzde bir ihtimal mevcuttur — teçhizatı noksan olan bir Türkiye'nin, Almanya'nın tecavüzünü tahrikten kaçınacağını belirtmişlerdir (62).

Fakat buna rağmen İngiltere, Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye'den müteşekkil bir Balkan cephesi kurma plânından ve bunun için de Türkiye'yi harbe sokma gayretlerinden vazgeçmedi. Lâkin Şubat 1941 sonunda Hariciye Vekili Eden Ankara'ya geldi. Ve 28 Şubat 1941 de Türk Başvekili, Hariciye Vekili ve Mareşal Fevzi Çakmak ile görüşmeler yaptı. Türk devlet adamları, Eden'a Balkanların istilâsından sonra sıranın Türkiye'ye geleceğine kana olduklarını, fakat Almanya Türkiye'ye taarruz etmedikçe, Türkiye'nin harekete geçmeyeceğini; zira Türkiye'nin askerî kuvvetinin taarruzî vasfa sahip olmadığını kesin bir şekilde bildirdiler (63).

Bu arada Türkiye, İngiltere'nin ısrarı üzerine, bir Balkan cephesi kurulması hususunda Yugoslavya nezdinde bir zemin yoklamasında bulunmuş; fakat gayet kaçamaklı bir cevap almıştı, İngiliz Hariciye Vekiline bu durum da ayrıca bildirildi.

Filhakika, İngiltere, bu sırada kendisi de Yugoslavya nezdinde teşebbüste bulunmuş, fakat Yugoslav hükûmeti de, Almanyadan duyduğu korku sebeble, İngiltere'nin tasarladığı Balkan cephesine katılmaya yanaşmamıştı. Bu durum karşısında, Yunanistan'ın da İtalya ile harp halinde bulunduğu nazara alınır, Almanya'ya karşı Balkanlarda açılacak cephenin kara muharebelerindeki bütün yükü Türkiye'nin üzerinde kalacaktı. Almanyanın o zamanki askerî kudreti karşısında, Türkiye'nin de askerî bakımdan son derece kuvvetli ve teçhizatlı olması gerekirdi ki, Türk devlet adamlarının, İngiltere'nin bu kadar geniş bir yardımı yapamayacağına hükmetmelerine hak vermek gerekiyor.

Bulgaristan 1 Mart 1941 de, Almanya, İtalya ve Japonya arasında 27 Eylül 1940 da imzalanmış olan Üçlü Pakt'a katıldı. Aynı gün Alman orduları Bulgaristan'a girdi. 1941 Nisan ayı içinde de, Almanya, Yugoslavya, Yunanistan ve bütün Ege adalarını işgal etti. Tabiatile bu hal Türkiye için son derece tehlikeli idi. Fakat 1941 baharı geldiğinde Alman-

(61) LANGER and GLEASON, *The Undeclared War*, p. 399

(62) *Ibid.*, p. 399

(63) CHURCHILL, *The Grand Alliance*, p. 97

Rus münasebetleri de adamakıllı bozulmuştu. Bu ise Türk - Rus yaklaşmasına yol açtı ki, bu da Türkiye için ferahlatıcı bir unsurdu.

4) Türk - Sovyet Münasebetlerinin Düzilmesi :

1939 Ağustosunda imzalanan Pakt ile başlayan Rus - Alman balayı, bir yıl bile devam etmemiştir. Bunda, bilhassa, Almanya'nın 1940 bahar ve yazında Batı Avrupa'da seri zaferler kazanmasının büyük ölçüde tesiri olmuştur. Sovyetler Almanya'nın Batı Avrupa'da bu kadar seri zaferler kazanacağını hiç ümit etmemişlerdi. Daha 10 Haziran 1940 da, Moskova'daki Alman ataşemiliteri Berline, «Ruslar tarafından kayda değer bir soğukluğun meydana geldiğini» bildirmişti (64). Bilhassa Fransa'nın çabucak çökmesi, Moskova'da bir panik havası yaratmıştır. Sovyetler, Alman - Rus işbirliği sona ermeden, bu işbirliğinden azamî istifadeyi sağlamak için alelacele harekete geçmişlerdir.

1939 sonbaharında imzalamış olduğu karşılıklı yardım paktlarıyla kendisine bağladığı küçük Baltık devletlerini, 1940 Haziranında işgal edip, 1940 Ağustosunda da Rus topraklarına ilhak ettiler. Bundan sonra Balkanlara döndüler. Yugoslavya'ya yaklaşmak suretile, Almanya'ya karşı, Balkanlarla yakından ilgilendiklerini göstermeye çalıştılar. 1940 Haziranında Romanya'ya bir ultimatom vererek Besarabya'yı ve Kuzey Bukovina'yı aldılar. Bunun üzerine, Macaristan da Romanya'dan Kuzey Transilvanya'yı ve Bulgaristan da Dobruca'yı aldı. Almanya da, Romanya'nın geri kalan toprakları için Bükreş hükûmetine garanti verdi. Bu garanti bilhassa Rusya'ya müteveccihti. Bundan başka, Almanya, 1940 Kasımında, Macaristan ve Romanya'yı Üçlü Pakt'a aldı. Bu olay da Rusya'ya müteveccihti. Bu suretle 1940 yaz ve güz aylarında bilhassa Balkanlar bölgesinde bir Rus - Alman rekabeti ve çatışması başlamıştı. Bu durum içinde, Sovyet Rusya Almanya ile olan münasebetlerini gözden geçirmek zarureti hissetti. 12 ve 13 Kasım 1940 da, Berlin'de Molotov - Hitler görüşmeleri vukubuldu (65).

Berlin görüşmelerinin konusu, Sovyet Rusya'nın da Üçlü Pakta katılması ve bu suretle dünyanın Almanya, İtalya, Japonya ve Sovyet Rusya arasında taksimi idi. Fakat dünyanın taksimi konusunda Almanya ile Rusya arasında büyük bir anlaşmazlık belirdi. Hitler'e göre, Sovyetler, Kafkaslardan Basra'ya kadar olan bölgeyi almak suretile sıcak denizlere

(64) DEUTSCH, *op. cit.*, s. 354

(65) Bu görüşmelerin teferruatı için bak.: *Nazi - Sovyet Relations, 1939-1941*, (Documents from the Archives of the German Foreign Office), edited by Raymond James SONTAG and James Stuart BEDDIE, New York, Didier, 1948, pp. 217 - 254

çıkmalıydılar. Molotov ise bunu kabul etmedi. Molotov'a göre, diğer çeşitli meselelerin yanında, Sovyet Rusya, Boğazlar meselesile de yakından ilgili idi. Sovyetler Akdenize bir mahreç temin etmek ve Akdeniz'den Sovyet Rusya'ya yönelen tehlikelerin yolu olan Boğazlar ve Ege adalarında bazı kontrol noktalarına sahip olmalıydılar (66). Molotov'un bu talebi Hitler'in çok canını sıktı. Verdiği cevapta, Montreux Mukavelesinin Rusya'nın güvenliğini sağlayabilecek şekilde değiştirilmesine yani Rus gemilerinden başka, bütün devletlerin harp gemilerine Boğazların kapanmasına razı olabileceğini bildirdi. Molotov ise, Rusya'nın kâğıt üzerindeki garantiye değil, «fiilî» garantiye ihtiyacı olduğunu ve Türkiye ile başbaşa kaldığı takdirde, bu konuda onunla anlaşabileceğini söyledi (67).

Berlin görüşmeleri hiçbir netice vermediği gibi, iki devlet arasında derin bir uçurum açtı. Hitler, bu görüşmelerde, Rusya ile artık anlaşmasına imkân olmadığını görmüş olmalı ki, 16 Kasım akşamı verdiği 16 No. lu harp emrinde şöyle diyordu: «... Doğu için daha önce şifahen emredilen hazırlıklar devam edecektir. Ordunun harekât plânlarının ana hatları bana verilip, tarafımdan tasvib edilir edilmez, bu hususta gereken talimat verilecektir» (68). Berlin görüşmelerinin devamı Moskova'da cereyan etti. Fakat Hitler bu görüşmelerden de netice alınamıyacağını görünce, 18 Aralık 1940 da şu emri yayınladı: «Alman silâhlı kuvvetleri, seri bir hareketle, İngiltere ile yapılmakta olan harp sona ermeden, Sovyet Rusyayı ezmek için hazırlanmalıdır» (69). Harekât tarihi 15 Mayıs 1941 olarak tesbit edilmişti.

Burada dikkati çeken nokta, 1940 Ekiminde Türkiye ile münasebetlerini düzeltmeye başlayan Sovyet Rusya'nın, Rus - Alman işbirliğinin son ânında ve son bir gayretle Türkiye üzerindeki emperyalist emellerini gerçekleştirmeye çalışmasıydı.

Berlin görüşmeleri vukubulmadan önce, Hitler ve Ribbentrop, Molotov'un Boğazlar meselesini de açacağını tahmin ederek, Ankara Büyük Elçisi von Papen'i berline çağırışlar ve bu konuda kendisine danışmışlardır. Von Papen'in ifadesine göre (70), kendisi, bu konuda Ruslara fazla taviz verilemeyeceğini, Türkiye'nin Avrupa kıtasile ilgisini kesmenin ve Türkiye'nin Karadeniz kıyılarını Rusya'nın daimî tehdidine maruz bırakmanın imkânsız olduğunu söylemiştir. Molotov Berlin'den ayrıldıktan sonra, von Papen yine bu konuda Hitler ile yaptığı diğer bir konuşmada,

(66) DEUTSCH, op. cit., ss. 359 - 360

(67) Nazi - Sovyet Relations, 1939 - 1941, p. 245

(68) DEUTSCH, op. cit., s. 361

(69) Ibid., s. 363

(70) Von PAPPEN, Mémoires, p. 296

Türklerin son ferdine kadar dövüşmedikçe Boğazlar üzerindeki egemenliklerinden feragat etmeyeceklerini söylemiş ve Hitler de, von Papen'in yüzüne bir müddet düşünceli düşünceli bakmış ve herhangi bir tefsirde bulunmamıştır (71).

Von Papen, Ankara'ya döndükten sonra Türk hükûmetinin bir çok sorularına muhatap olmuş, fakat hakikatı açıklamamıştır. Zira, aksi takdirde, Türkiye'nin Batılı müttefikleri tarafına daha fazla kaymasından korkmuştur (72).

1941 yılının başından itibaren, artık Rus - Alman münasebetleri adamakıllı bozulmaya başladı. Berlin görüşmeleri sırasında Molotov, Rusya'nın Bulgaristan üzerindeki emellerini de açıklamaktan çekinmemiş, fakat bu talep de Hitler tarafından reddedilmişti. Bulgaristan'ın 1 Mart 1941 de Üçlü Pakta katılması, Sovyetleri harekete geçirdi. 25 Mart 1941 de Türk hükûmetine müracaatla, 1925 tarihli tarafsızlık ve saldırmazlık pak-tını teyid ettiler, ve Türkiye'nin, Almanya'ya karşı harb girdiği takdirde, Sovyet Rusya'nın tam bir tarafsızlığına güvenebileceğini bildirdiler. Balkanların Alman işgali altında düşmek üzere olduğunu gören Sovyetler, Türkiye'nin Almanya'ya göstereceği mukavemetin kendileri için arzettiği önemi farketmişler ve 1939 da Saraçoğlu'nun Moskova seyahatinin kötü hatıralarını silmeye çalışıyorlardı.

5) Türkiye Üzerinde Alman Baskısı :

Bu suretle Türkiye'ye karşı Sovyet tehdidi büyük ölçüde hafiflemiş oluyordu. Fakat buna mukabil, Türkiye 1941 baharında yeni bir Alman baskısına maruz kaldı. Irak'da, eski başvekil ve hararetli bir mihver taraftarı olan Raşid Ali Geylânî, 4 Nisan 1941 de bir hükûmet darbesi yaparak iktidarı eline geçirdi. Bunun üzerine İngiltere, Raşid Ali'ye karşı harekete geçmek üzere Basra'ya asker çıkardı. Bu durum karşısında Raşid Ali, savunma vekili Seyid Nâci Şevket'i Ankara'ya Von Papen'a göndererek, Almanya'nın askerî yardımı istedi (73).

Irak'da meydana gelen bu durum, Almanya'nın Irak ve İran petrol-lerini ele geçirmesi ve Süveyş'e inmesi için büyük bir fırsattı. Filhakika, daha 1941 yılının başında, Alman genel kurmayı Balkanların istilâsile beraber, Süveyş ve İran petrol-leri üzerine harekâta bulunulmasını tavsiye etmişti. Fakat böyle bir harekât için Türkiye'nin geçit vermesi lâzımdı.

(71) *Ibid.*, p. 297

(72) *Ibid.*, p. 297

(73) George LENCZOWSKI, *The Middle East in World Affairs*, Cornell University Press, 1953, p. 225

İngiltere ve Birleşik Amreika'nın Balkan cephesi kurulması için Türkiye nezdinde teşebbüslerde buldukları sıralarda, Alman hariciye vekili Ribbentrop da Ankara Büyükelçisi von Papen'i sıkıştırarak, Türkiye'nin İngiltere ile ittifakını feshedip Almanya ile birleşmesini istemişti. O kadar ki, von Papen'in ifadesine göre, bu konuda kendisine her gün bir telgraf çekmiştir (74). Von Papen, yine kendi ifadesine göre, Ribbentrop'un bu taleplerine itiraz etmiş, Türkiye'nin andlaşmalarına sadakatı olduğunu, Alman kuvvetleri Boğazlara kadar gelmiş olsa bile, Suriye ve Mısır üzerine yapılacak harekât için Toroslarda bir tek demiryolu geçidi olduğunu, böyle bir geçide bağlanmanın intihar demek olacağını bildirmiştir. Ribbentrop'dan daha realist olan Hitler'de von Papen'in bu itirazlarını haklı görmüş ve bu işten vazgeçilmiştir (75).

Fakat bir taraftan İngiltere ve Amerikanın baskısı, bir taraftan Almanyanın baskısı Türkiyeyi çok müşkül mevkide bırakmıştı. Türk hariciye vekili, gelecek aylar içinde bu işin içinden nasıl çıkılacağı meselesinin kafasını mütemadi surette kurcaladığını İngiliz büyükelçisine bildiriyordu (76). Bunun içindir ki, Irakdaki isyan olayı Türkiyenin başına yeni bir mesele oldu. Zira Raşid Ali isyanı, Almanyanın Süveyş ve İran petroleri projesini yeniden canlandırdı. Durum, birkaç ay öncesinin aynı idi. Irakdaki isyana yardım edebilmek ve dolayısıyla İran ve Süveyş'e sarkabilmek için Türkiyenin geçit vermesi lâzımdı. Almanya, Türkiyeyi kendi tarafına çekme ümidini kaybetmişti. Lâkin Balkanlar vaziyeti dolayısıyla kendisinden çekindiğini de biliyordu. Bunu istismar etmek istedi. Türkiyeye bir saldırmazlık paktı teklif etti. Bu pakt karşılığında Türkiyeden istenen şunlardı : Türkiyeye, Almanya'ya karşı tarafsız kalacak ve Raşid Aliye yardım için Türkiyeden silâh, malzeme ve kamufle edilmiş Alman askerinin geçişine müsaade edecekti. Ribbentrop, 17 Mayıs 1941 de Von Papen'a yolladığı telgrafta, Türkiyeden silâh, malzeme ve kamufle edilmiş asker geçirme müsaadesini, imzalanacak olan saldırmazlık anlaşmasının «Yegâne şartı» diye gösteriyordu (77). Hattâ bu müsaadeyi vermesi için Türkiyeye Batı Trakya ve Ege adalarından toprak teklif ediliyordu (78). Fakat Türkiye bu talep ve tavizlere şu mukabil şartlarla cevap verdi : Türkiyenin toprak talebi yoktur; İngiltere ile ittifakına da ihanet edemez; Alman asker ve malzemesine geçit de veremez; fakat Almanya Türkiyeye saldırmamayı taahhüt ettiği takdirde, Alman-

(74) von PAPAN, Mémoires, p. 298

(75) Ibid, p. 298.

(76) LANGER and GLEASON, The Undeclared War, p. 511

(77) Rıfki Salim BURÇAK, «Türkiyenin Sarsılmaz Azmi», Ulus, 22 Mart 1949

(78) LANGER and GLEASON, The Undeclared War, p. 511

yanın herhangi bir devletle yaptığı harbte tarafsız kalmayı ve saldırmayı kabul eder (79).

Bu arada, Von Papen'in söylediğine göre, İnönü birkaç kere kendisine barış için aracılık yapmayı teklif etmiştir. (80). Bu da gösteriyor ki, harbin almış olduğu durum Türkiye için büyük endişe olmuştu.

Türk - Alman görüşmeleri uzadı ve bu arada, Mayıs 1941 sonunda, İngilizler Irakdaki isyanı bastırmaya ve duruma hâkim olmaya muvaffak oldular. Binaenaleyh, Alman için, Irak meselesinde ısrar etmenin lüzumu kalmıyordu. Buna mukabil, Rusya seferi bakımından Türkiye'nin durumu önemli idi. Bu sebeple, ne olursa olsun Türkiye'nin, Rus - Alman harbi sırasında tarafsız kalması önemli idi. Ve 18 Haziran 1941 de Türkiye ile Almanya arasında saldırmazlık paktı imzalandı (81). Dört gün sonra da, 22 Haziran 1941 de Almanya Rusyaya taarruz etti. Böylece, Rus tehlikesinden sonra, Türkiye üzerindeki Alman tehdidi de kalkmış oluyordu. Diğer taraftan, Alman - Rus harbi, Türkiye'ye Rusya bakımından da bir rahatlık getiriyordu. Başvekil Saraçoğlu, Rus - Alman harbinin çıktığını işittiği zaman «Bu bir harb değil, bir haçlı seferidir» (82) demek suretile sevincini gizlememişti.

Türk - Alman saldırmazlık paktı, İngilterenin canını sıktığı gibi, Birleşik Amerikayı da sinirlendirdi. Fakat İngiltere pakta bir olup bitti nazariyle baktı. Eğer Türkiye'ye kızıp münasebetlerini gevşetmiş olsaydı, bu durum Almanyayı cesaretlendirir ve müttefiklerin Ankara hükümeti nezdinde partiyi kaybettikleri intibamı uyandırır (83). Bunun için, Ekim 1939 ittifakı gereğince Türkiye'ye eskisi gibi yardıma devam etmeye karar verdi. Türkiye'nin bu hareketini müttefik dâvasına bir ihanet telâkki eden Birleşik Amerika ise, Ankara büyükelçisi Mac Murray'ın şiddetli muhalefetine rağmen (84), ödünç verme ve kiralama kanunu gereğince birkaç aydanberi Türkiye'ye yaptığı yardımı kesti. Bunun üzerine İngiltere, aynı kanun gereğince Amerikadan aldığı yardımın bir kısmını Türkiye'ye devretmeye başladı.

Amerikanın bu hareketi hiç de uygun görünmüyor. Albay Donovan Ankaraya geldiği zaman Türk devlet adamlarına, İngiltere ve Yunanis-

(79) *Ibid.*, p. 512

(80) von PAPEN, *Mémoires*, p. 300

(81) Paktın Türkçe metni: *Düstur*, 3. Tertip. cilt 22, s. 1355; İngilizce tercüme metin: J. C. HUREWITZ, *Diplomacy in the Near and Middle East*, vol. II, New York, Van Nostrand, 1956, p. 231

(82) Von PAPEN, *Mémoires*, p. 300

(83) LANGER and GLEASON, *The Undeclared War*, p. 512

(84) Bak.: *Ibid.*, p. 513

tan Balkanlarda altı ay daha dayanırsa ve Türkiye de onlara yardım ederse, Türkiyeye altı ay sonra bol miktarda Amerikan yardımı akacağını söylemişti (85). Halbuki Almanyanın Yunanistana inmesi karşısında, İngiltere ve Yunanistan ancak birkaç gün dayanabildiler. Türk devlet adamları ise bu durumu vâzih olarak önceden görmüşler ve bunu Donovan'a da söylemişlerdi. Tabiatile, Türkiyenin içinde bulunduğu güç şartları kendisinden başkası takdir edemezdi. Türkiye, Alman askerî kuvvetinin üstünlüğünü takdir etmiş ve bu üstünlük karşısında İngilterenin yaptığı yardımın azlığını da görmüştü. Bu şartlar içinde Türkiyenin durup dururken Almanyaya karşı harbe girmesi, neticesi mahkûm bir teşebbüse geçmesi demek olurdu. Binaenaleyh, Alman tehlikesini üzerinden atması gayet tabii karşılanmalıydı. Kaldı ki, müttefik dâvasına da ihanet etmemiş, Almanyanın bir sürü toprak tavizlerine ve baskısına rağmen, geçiş müsaadesini vermemek ve Almanyanın istediği gibi İngiliz ittifakını terketmemek suretile, Sovyet Rusya'ya, Irak ve İran petrollerine ve Süveyş'e giden yolları kapamış oluyordu. Bu arada kendi güvenliğini de sağlamış olması en tabii hakkı idi.

6) Alman - Rus Harbi ve Türkiye :

Alman - Rus harbi, Rusya bakımından, Türkiyenin stratejik önemini bir kat daha arttırıyordu. Amerikanın Türkiyeye karşı soğukluğu el'an devam etmekle beraber, Rusya ve bilhassa İngiltere, şimdi Türkiyenin şu veya bu şekilde davranışının muharip taraflardan herhangi biri için arzedeceği önemi açık bir şekilde gördüler. 1939 dan 1941 e kadar Türkiyeye karşı gayet sert hareket etmiş olan Sovyet Rusya endişede idi. Diğer taraftan Türkiyenin Sovyet Rusya'ya karşı itimadsızlığı devam ediyordu. Tabiatile bunda haklı idi.

Rusyanın Alman taarruzuna uğraması, bu memleketi Amerika ile İngilterenin kucağına düşürdü. Amerika ile İngiltere hemen Rusya'ya yardıma karar verdiler. Norveç ve Danimarka Alman işgali altında olduğundan, Baltıktan yardım yapmak imkânsızdı. Harp dışında kalmış bulunan Türkiyenin, Türk - Alman saldırmazlık paktı dolayısıyla, Boğazları müttefiklere açması beklenemezdi. Esasen açsa bile, veya müttefikler açmaya zorlamak isteseler bile bunu yapamazlardı; zira Ege adaları tamamen Alman işgali altında idi. Doğu Asyadan da yardım yapılamazdı, çünkü orada da Almanyanın müttefiki Japonya vardı. Geriye tek yol olarak Basra körfezi ve Kuzey İran kalıyordu. İrannın geçit vermesi şüpheli idi. Zira Rıza Şah Mihvere temayül ediyordu. Bunun üzerine İngiliz ve Rusya İrani işgale karar verdiler. Rusya kuzey İrani işgal edecekti. Bu

(85) Bak.: LANGER and GLEASON, *The Undeclared War*, p. 399

suretle, Türk sınırlarının kenarına yeni Rus kuvvetleri gelecek demektir. Bundan başka, Alman - Rus harbi çıktıktan sonra, Almanya, İngilterenin Birinci Dünya Harbinde yaptığı gibi, Rusya ile ittifak ederken Boğazları Rusyaya vaadettiğine dair rivayetler çıkarmıştı. İşte bu sebeplerle, Türkiye'nin endişelerini izale etmek için, İngiltere ve Sovyetler 10 Ağustos 1941 de Ankara hükümetine verdikleri notalarda, Boğazlar hakkında hiçbir taarruzî niyetleri olmadığını, Türkiye'nin toprak bütünlüğüne ve Montreux Mukavelesine olan sadakatlerini belirttiler. Yine notada, «İki devlet, Türkiye bir Avrupa devleti tarafından tecavüze uğrarsa her türlü yardım ve müzahareti yapmaya hazırdır» deniyordu (86). Sovyet Rusya bu şekilde Türkiye'ye yanaşmakla beraber, Türkiye'nin bu devlete karşı şüpheleri zail olmuş değildi (87).

Rus - Alman harbinin çıkmasında, İngiltere Türkiye'ye daha fazla önem vermeye başladı. Fakat Türk - Amerikan münasebetleri soğukluğunu muhafaza ediyordu. Churchill ve Amerikanın Ankara büyükelçisi MacMuray, Türkiye'ye yardım yapılması için ısrar ettilerse de, bir netice alamadılar. 9 Ekim 1941 de Türkiye'nin Almanya ile 90.000 tonluk yeni bir krom anlaşması yapması, Amerikayı daha fazla kızdırdı. O kadar ki, büyükelçi MacMuray'ın bile buna canı sıkılmıştı. 15 Ekim 1941 de Washington'a çektiği bir telgrafta, ileride Türkiye'ye yardım yapılması için, Türkiye'nin müttefiklerle bilfiil işbirliği yapmasının şart koşulmasını istiyordu (88). Halbuki 90 bin tonluk krom anlaşması Almanyanın istediği miktarın ancak bir kısmını teşkil ediyordu. Almanya çok daha fazla istemiş, Türkiye ancak bu kadarına razı olmuştu. Ayrıca, krom meselesinin başka bir vechesi daha vardı. Türkiye bu sırada Almanyadan da harb malzemesi alıyordu. Krom silâh imalinde kullanıldığı için, Almanya silâh verirken, bunun karşılığı olan kromu Türkiyeden alıyordu (89). Nitekim, yapılan anlaşmaya göre, bu 90.000 tonluk kromun karşılığında Almanya da Türkiye'ye 100 milyon Türk Liralık harb malzemesi verecekti (90).

Türkiye'nin Almanya ile yaptığı krom anlaşmasını İngiltere yine anlayışla karşıladı. Çünkü Almanyanın Türkiye üzerindeki baskısını bili-

(86) LANGER and GLEASON, *The Undeclared War*, pp. 799 ve 803; notaların Türkçe metni için bak.: *Ayın Tarihi*, Ağustos 1941, no. 93, ss. 40 - 41

(87) HOWARD, *op. cit.*, p. 71

(88) Bak.: LANGER and GLEASON, *The Undeclared War*, p. 800

(89) Bu husus, bu makalenin yazarına, o zamanlar bu görüşmelere iştirak etmiş olan Prof. Dr. Ahmet Şükrü ESMER tarafından söylenmiştir.

(90) LENCZOWSKI, *op. cit.*, p. 141

yordu. Churchill, Türkiyenin askerî bakımdan kuvvetlenmesini ve bu suretle Alman baskılarına mukavemet etmesi imkânlarının sağlanmasını istiyordu. Bu da ancak Türkiyeye gerekli harb malzemesini vermekle mümkün olurdu. Halbuki İngiltere kendi taahhütlerini gerektiği gibi yerine getiremiyordu. Bu yardım ancak Amerikadan temin edilebilirdi. Amerika ise Türkiyenin davranışını hoş karşılamıyordu. Bundan dolayı Churchill, 20 Ekim 1941 de Başkan Roosevelt'e yazdığı mektupta (91), bu noktaları belirterek, Türkiyenin halihazır durumunun Nil Ordusunun doğu kanadının korunmasında fevkalâde müessir olduğunu bildiriyordu. Fakat Churchill'in bu mektubu da fayda vermedi. Sadece, İngiltere Amerikadan aldığı malzemenin bir kısmını Türkiyeye devretmekte devam etti. Şüphesiz bu da Amerikanın muvafakatine yapılıyordu.

Fakat 1941 yazında Amerikan - Japon münasebetleri de artan bir şekilde gerginleşmeye başlamıştı (92). Nihayet, Pearl Harbor baskınından dört gün önce, 3 Aralık 1941 de, Birleşik Amerika, Türkiyenin savunmasının kendisi için önemli olduğunu ilân ile, Ödünç Verme ve Kiralama Kanununu Türkiyeye de teşmil etti. Japonyanın da Almanya safında harbe katılmasının Türkiye üzerindeki tesirlerinden çekinen Amerikanın, şimdi bu memleketle olan münasebetlerini düzeltmeye karar verdiği anlaşılıyordu.

Bu suretle Türkiye, 1941 yılının sonu geldiğinde, üzerindeki Alman baskısını nisbeten hafifletmiş ve Batılılarla olan münasebetlerini de iyi bir yola sokmuştu. Fakat Birleşik Amerika'nın harbe girmesi bu durumun fazla devamına imkân vermedi ve Türkiye üzerinde yeniden Alman baskısı ortaya çıktı.

7) Türkiye Üzerinde Yeni Alman Baskısı :

Almanya, güney Rusya'yı işgal edip, Kafkaslar üzerinden Basra'ya indiği ve kuzey Afrika'da da Rommel Süveyş kanalını eline geçirdiği takdirde, Türkiye her taraftan sarılmış olacak ve Almanya'nın kollarına düşecekti. Almanya'nın Rusya seferini açmadan dört gün önce Türkiye ile saldırmazlık paktını imzalamasında böyle bir düşünce de büyük rol oynamıştı. Fakat buna rağmen Türkiye'yi kendi tarafına çekmek için gerekli teşebbüs ve baskıyı yapmaktan da geri kalmadı. Amerika'nın harbe katılmasından sonra bu baskının temposu daha da arttı. Almanya bu baskıda iki vasıta kullandı. Bunlardan biri, Sovyetlerin Boğazlar hakkında 1940

(91) Mektubun metni : CHURCHILL, *The Grand Alliance*, pp. 544 - 548

(92) Bu konuda bak.: Fahir H. ARMAOĞLU, *Amerikan - Japon münasebetlerinin On Yılı, 1931 - 1941*, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi yayını, 1957, ss. 189 - 207

Kasımında Berlin'de ileri sürmüş oldukları taleplerin açığa vurulması idi (93). Boğazlar bakımından, Almanya, kendi elinde bulunan ve Boğazların savunması için önemli olan bazı Yunan adalarını Türkiye'ye vermeyi teklif etti (94). Almanların kullandıkları ikinci vasıta da Türkiye'de Turancılık cereyanını tahrik etmeleri olmuştur (95).

Almanya'nın, Türkiye'yi kendi tarafına çekmek maksadile yapmış olduğu bu tahrikler, gerek Türk hükûmeti üzerinde ve gerekse Türk efkârı umumiyesinde tamamen tesirsiz kalmamış görünüyor. Fakat bilhassa Türk hükûmetinin endişeleri haklıydı. Saraçoğlu'nun 1939 Eylülünde Moskova'ya yaptığı seyahatte, Sovyetler'in Türkiye'ye karşı takındıkları tavır ve 1939 - 1941 arasında, yani Rus - Alman işbirliği sırasında Türkiye'ye karşı gösterdikleri sertlik, Türk hükûmetinin Sovyet hükûmetine olan itimadını tamamen sarsmıştı. Türkiye, Almanya'nın yenilmesi ve bir müttefik zaferi halinde, Avrupa muvazenesinin Sovyet Rusya lehine vahim bir şekilde bozulmasından korkuyordu. Bunun içindir ki, Rus zafere endişe ediyordu. Türk devlet adamları bu noktayı 1942 Ocak ayı başında Alman büyükelçisi von Papen'a bildirmekten çekinmemişlerdi (96). Bazı olaylar da Türkiye'nin bu endişelerini haklı çıkaracak mahiyette vukubulmuştur. İngiltere Hariciye Vekili Eden, 22 - 25 Aralık 1941 tarihlerinde Moskova'yı ziyaret ederek Stalin ile, Avrupa'nın müstakbel statüsünü müzakere etmişti. Stalin, bilhassa sınırlar meselesinde Eden'e bazı tekliflerde bulunmuştu. Bunlardan Türkiye'ye ait olan kısım şöyleydi : Oniki ada ile, Bulgaristan'ın güney kısımlarından ve Suriye'nin kuzey kısımlarından bir miktar arazi Türkiye'ye verilmeliydi (97). Stalin'in Eden'e yapmış olduğu bu teklif Türk hükûmetine aynen bildirilmişti (98). Türkiye için bunun mânası şuydu ki, Stalin durup dururken Türkiye'ye bazı toprakların verilmesini ileri sürdüğüne göre, bu tavizler mukabilinde

(93) LENCZOWSKI, *op. cit.*, p. 142

(94) HOWARD, *op. cit.*, p. 71

(95) LENCZOWSKI, *op. cit.*, p. 142. Almanyanın Türkiyede yaptığı Turancılık tahrikâtı için bak.: *La Politique allemande, 1941 - 1943: Turquie*, (Documents secrets du Ministère des Affaires Etrangères d'Allemagne), Paris, Editions Paul Dupont, 1946. Hemen ilâve edelim ki, bu kitap Rusçadan tercüme olup (Rusçası : *Germanskaya Politika v Turtsii, 1941 - 1943*, Moskva, 1946) Türkiyenin gûya Almanlarla yaptığı Rusya aleyhtarî işbirliğini göstermek için maksadlı bir şekilde seçilmiş Alman vesikalarından mürekeptir. Bununla beraber, Almanların Türkiyede yaptıkları Turancılık tahrikâtını aydınlatan enteresan vesikaları da ihtiva etmektedir.

(96) KIRK, *The Middle East in the War*, n. 451

(97) CHURCHILL, *The Grand Alliance*, p. 628

(98) KIRK, *op. cit.*, p. 452

Türkiye'den de Boğazları istiyecekti (99). Bundan başka, 1941 Ağustosunda İngiltere ile Rusya'nın 1907 anlaşmasına benzer bir şekilde İran'ı işgal etmeleri ve şimdi de İngiltere'nin Rusya ile Avrupa'da sınırlar meselesini müzakere etmesi, Türkiye'ye, ister istemez, 1915 Martında İngiltere, Rusya ve Fransa arasında yapılan İstanbul anlaşmasını hatırlatıyordu. Nitekim, İngiltere'nin Moskova büyükelçiliğinden ayrılan Sir Stafford Cripps, Londraya döndükten sonra, 16 Ocak 1942 de verdiği demeçte şöyle diyordu : «Hiç şüphe etmiyelim ki, galip geldiğimiz takdirde Avrupa'nın en kuvvetli devleti Sovyetler Birliği olacaktır... Eğer bu devletle dostane bir işbirliği yapmıyacak olursak, Avrupa'nın mukadderatını tâyin etmek Sovyetlerin elinde olacaktır» (100). Tabiatile bu sözler, Türkiye'nin kulakları için hoş bir seda değildi. Türkiye, Almanya'nın tahriklerini bu olaylar çerçevesinden mütalâa ettiği içindir ki, hisleri itibarile Almanya tarafına temayül ediyordu. Şüphesiz bu durum da Rusya'nın hoşuna gitmedi. Üstelik, 24 Şubat 1942 sabahı Ankara'da von Papen'a bir suikast yapılması ve yapılan adlî tahkikatın, Almanya ile Türkiye'nin arasını açmak için bunun Rusya tarafından tertip edilmiş olduğunu göstermesi, Türk - Sovyet münasebetleri için yeni bir soğukluk darbesi oldu.

Almanya'nın Türkiye'de yaptığı Turancılık tahriklerine gelince; filhakika 1942 ve 1943 yıllarında Türkiye'de bir Turancılık hareketi vukubulmuştur. Alman vesikaları, bu hususta Almanya'nın büyük miktarda para kullandığını da göstermiştir (101). Hattâ Almanya, Kırım ve Kafkaslardaki Türklerin teşkilâtlandırılması konusunda Türkiye ile görüşmelerde de bulunmuştur (102).

Türkiye'nin Almanya'ya temayül eden bu durumu Hitler'i bir hayli ümitlendirmiştir. 29 Nisan 1942 de Mussolini ile Salzburg'da yaptığı görüşmede, Ruslardan endişelenen Türkiye'nin yavaş yavaş fakat emin bir şekilde Mihver tarafına kaymakta olduğu hakkında Mussolini'ye teminat veriyordu (103). Fakat hakikat hiç de böyle değildi. Filhakika, Türkiye'nin Rusya'dan çekindiği ve ona güvenmediği doğrudur. Lâkin Türkiye'nin Almanya tarafında harbe katılmağa hiç de niyeti yoktu. Yeni başvekil olmuş olan Saraçoğlu (Numan Menemencioglu hariciye vekili olmuştu) 27 Ağustos 1942 de von Papen ile yaptığı bir görüşmede bir Türk olarak Rusya'nın yıkılmasını hararetle arzu ettiğini ve böyle bir fırsatın bin yılda bir defa ortaya çıkabileceğini, fakat bir başvekil olarak, Türkiye'nin

(99) Ibid., p. 451, 3. no. lu not.

(100) Ibid., p. 452.

(101) Bak.: *La Politique allemande, 1941 - 1943*, p. 115

(102) KIRK, *op. cit.*, p. 454, 4 no. lu not

(103) HOWARD, *op. cit.*, pp. 71 - 72

mutlak bir tarafsızlık takip etmesinin zarurî olduğuna inandığını belirtiyordu (104). Bir yıla yakın bir müddetle Almanya'nın Türkiye'yi kendi tarafına çekmek için sarfettiği emekler neticesiz kalmış oluyordu. Buna sinirlenen Ribbentrop, Eylül 1942 de von Papen'a verdiği bir talimatta, Kırım ve Kafkas Türkleri hakkında Türk hükûmetile yaptığı görüşmeleri durdurmasını bildirdi (105). Fakat bu arada Almanya, 2 Haziran 1942 de yaptığı yeni bir anlaşma ile Türkiye'den 45.000 tonluk bir parti krom daha temin etti.

8) Türkiyeyi Harbe Sokmak İçin Müttefik Baskısı : Casablanca, Adana, Quebec, Moskova, Tahran ve Kahire Konferansları :

Almanya'nın Türkiye üzerindeki baskısı bir semere vermemekle beraber, 1942 sonlarından itibaren Türkiye üzerine bu sefer Müttefiklerin baskısı teveccüh etmeye başladı. Bu baskı, bilhassa Türkiye'nin müttefiki İngiltere'den geldi. Bunun sebebi, Kasım 1942 de başlayan Stalingrad muharebesini Almanların kaybetmesiydi. Almanya, harbin başındanberi ilk defa olarak büyük bir muharebe kaybediyordu. Bu muharebeyi müteakip, Müttefikler, Almanya'yı nihaî yenilgeye uğratmak için bir serî askerî plânlar hazırlamaya başlamışlardı ki, stratejik mevkiî dolayısıyla, bu plânların Türkiye'yi de içine alması tabii idi.

Diğer taraftan, Stalingrad muharebesi Türk - Rus münasebetlerinde bir dönüm noktası oluyordu. Stalingrad'dan sonra Türk - Sovyet münasebetleri tekrar 1941 den önceki duruma avdet etmiş ve bu durum, zaman zaman şiddet kesbederek, bugüne kadra devam etmiştir. Daha Stalingrad muharebeleri sırasında Türkiye, durumun Almanya için iyi olmadığını görmüş ve bunun kendisi üzerindeki tesirinden endişe etmeye başlamıştır. Hariciye vekili Numan Menemencioğlu, 7 Ocak 1943 de von Papen ile yaptığı bir görüşmede, Rusya'nın Avrupa'nın hâkimi olmasına Müttefiklerin mani olup olamayacağını merak ettiğini, fakat herşeye rağmen Türkiye'nin harbin dışında kalmaya kararlı olduğunu söylüyordu (106). Fakat, von Papen'in dediği gibi, Almanya'nın her yenilgisi Türkiye üzerindeki Müttefik baskısının ağırlaşmasına sebep oldu (107).

Stalingrad muharebesi sırasında, kuzey Afrika'daki Alman harekâtının da yıldızı sönmüş bulunuyordu. Almanya'nın gerek Rus cephesinde, gerekse kuzey Afrika'da yenilgilere uğraması, bilhassa İngiliz başvekiline, Batı Avrupa'dan veya güney Avrupa'dan bir cephe daha açarak Al-

(104) LENCZOWSKI, *op. cit.*, p. 142; KIRK, *op. cit.*, p. 455

(105) *Ibid.*, p. 143

(106) Von PAPEN, *Mémoires*, p. 306

(107) *Ibid.*, p. 306

manya'ya bir saptırma hareketi verdirmek fikrini ilham etti. Bu suretle Rusya üzerindeki Alman baskısı da hafiflemiş olacaktı. Bundan başka, Rusların da güney Rusya'da taarruza geçip Balkanlara inmesi ve Türkiye üzerinden de Balkanlara yürünmesi derpiş ediliyordu. Fakat, Churchill'in tâbirile, bütün bu plânların anahtarı Türkiye idi. Türkiye geniş çapta silâhlendirilmeli ve 1943 ilkbaharında harbe katılmalıydı. Türkiye harbe katılırken, İngiltere, Rusya ve Amerika kendisinin statükosu ve toprak bütünlüğü hakkında teminat vereceklerdi. Esasen Rusya böyle bir teminatı vermeye hazır olduğunu İngiltereye bildirmişti. Amerika'nın teminatı ise, Türkiye üzerinde, büyük ölçüde rahatlık verici bir tesir yapardı (108).

Churchill bu plânını Roosevelt'e ve kendi genelkurmayına bildirip muvafakatini aldıktan sonra, 24 Kasım 1942 de Stalin'e de bildirdi. Stalin 28 Kasım'da verdiği cevapta, Türkiye'nin 1943 ilkbaharında harbe girmesini sağlamak için herşeyin yapılmasını ve bunun, Hitler'in hezimetinde son derece önemli olduğunu belirtti (109). Mamafih bu konu Casablanca konferansına kadar öylece kaldı.

Başkan Roosevelt ile Churchill 14 Ocak 1943 de Casablanca'da buluştular. Görüşmelerde Türkiye meselesi de ele alındı. İki devlet, harbe katılmasını temin için Türkiye nezdinde teşebbüste bulunulmasına karar verdiler. Bu teşebbüsü, aynı zamanda Birleşik Amerika adına da olmak üzere, Churchill yapacaktı. Churchill, 20 Ocak 1943 de bu kararı İngiliz kabinesine de bildirdiği zaman muhalefetle karşılaştı. Bilhassa Hariciye Vekili Eden, Türkiye'nin harbe girmeyeceğini ileri sürerek, teşebbüsten vazgeçilmesini istedi. Fakat Churchill'in ısrarı üzerine İngiliz kabinesi Türkiye nezdinde yapılacak bu teşebbüsü kabul etti (110). Bunun üzerine Churchill ve Roosevelt, 25 Ocak 1943 de İsmet İnönü'ye birer mesaj göndererek, Churchill'in kendisile buluşma teklifinin kabulünü rica etmişlerdir. İsmet İnönü her iki hükûmet reisine 26 Ocak'da verdiği cevabında buluşmayı kabul ettiğini bildirdi. Churchill'in hatıratına bakılırsa, İnönü Churchill ile buluşmaktan büyük bir hoşnutluk duymuştur (111). Amerikan Hariciye vekili Cordell Hull'un hatıratına bakılırsa, İnönü'ye yapılan teklifin kabulünde Roosevelt'in mesajı en önemli faktör olmuştur (112).

(108) Winston S. CHURCHILL, *The Hinge of Fate*, (Am. ed.). Boston, Houghton Mifflin Co., 1950, pp. 697 - 698

(109) *Ibid.*, p. 699

(110) Tafsilât için bak.: CHURCHILL, *The Hinge of Fate*, pp. 699 - 703

(111) Bak.: *Ibid.*, p. 704

(112) Bak.: *Memoirs of Cordell Hull*, New York, Macmillan, 1948, vol. II, p. 1365

Bu arada şunu da ilâve edelim ki, Casablanca'da, Türkiye ile meşgul olma işi, Çin ile münhasıran Amerika'nın meşgul olmasına mukabil, münhasıran İngiltere'ye bırakılmıştır. O kadar ki, Türkiye'nin harbe girmesini sağlamak için Amerika tarafından yapılacak askerî yardımın mahza İngiltere kanalı ile yapılması kararlaştırılmıştır. Her ne kadar bir sarahat mevcut değilse de, bu husus bizde, Churchill'in Türkiye'yi mahza İngiltere'nin nüfuzu altına almak istediği gibi bir intiba uyandırmaktadır. Hattâ Cordell Hull bile bundan hoşlanmamış olmalı ki, 22 Temmuz 1943 de Amiral Leahy'ye yazdığı bir mektupta şöyle demektedir: «Zabitler Hariciye Vekâletinin anlayışını teyid etmektedir... Yani Amerikan hükûmetinin Türkiye ile siyasî ve iktisadî münasebetlerinde tam hareket serbestisini tahdit etmek hususunda Casablanca'da herhangi bir şey kabul edilmiş değildir» (113).

İnönü'nün 26 Ocak 1943 tarihli cevabında teklif ettiği şıklardan biri olarak, İnönü - Churchill görüşmeleri 30 Ocak - 1 Şubat 1943 arasında Adana'da yapıldı. Başvekil Saraçoğlu da görüşmelere katıldı. Görüşmelerde (114) Churchill'in istediği şeydu: İtalya'ya karşı gnoış çapta bir sefer açılacaktır. İtalya'nın yıkılması Almanya'nın Balkanlardaki durumunu çok zayıflatacaktır. Bu sebeple, Rusya kuzeyden, Müttefikler de Türkiye vasıtasıyla güneyden Balkanlara karşı harekete geçecektir. Bilhassa Romanya petroleri bombardıman edilecektir. Gerek kara, gerekse hava harekâtı için Türkiye'nin yardımı şarttır. Binnetice 1943 yılının sonundan önce Türkiye'nin harbe girmesi zarurîdir.

Türk devlet adamları ise bilhassa şu iki nokta üzerinde durdular: 1) Türkiye Sovyet Rusya'dan emin değildir ve ondan çekinmektedir. Almanya'nın yenilmesi Sovyet Rusya Avrupa'da hâkim duruma geçebilir. 2) Türkiye'nin harbe girmesi için Türk Ordusunun malzeme bakımından geniş ölçüde takviyesi gerekmektedir.

Churchill, birinci noktaya verdiği cevapta, komünizmin artık binnisbe değişmiş olduğunu, harp sonrasında Rusya Türkiye'ye taarruz etse bile, kurulacak olan milletlerarası teşkilâtın (yani Birleşmiş Milletler Teşkilâtının) gereken tedbirleri alacağını bildirdi. İkinci noktaya gelince, İngiltere ve Amerika Türkiye'nin istediği yardımı yapacaktır. Saraçoğlu ise, Churchill'e, Türkiye'nin fiilî garantiye sahip olmak istediğini, Avrupa'nın slavlarla ve komünistlerle dolu olduğunu, ve Almanya yıkıldığı takdirde, bütün yenilen memleketlerin bolşevikleşeceğini söyledi.

(113) *Mémoires of Cordell Hull*, vol. II, p. 1368

(114) Adana görüşmelerinin tafsilâtı için bak.: CHURCHILL, *The Hinge of Fate*, pp. 705 - 716

Türk devlet adamlarının bu sözleri Churchill'i de düşündürmüş olmalı ki, 2 Şubat 1943 de Roosevelt'e gönderdiği mesajda Türkiye'nin endişelerini belirtiyor ve, harp sonrası için, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü garanti etmeye Rusya'yı razı edebileceğini, Amerika da aynı şeyi yaptığı takdirde bunun çok faydalı olacağını söylüyordu (115). Mamafih, Balkanlarda ikinci bir cephe plânı gerçekleşmedi. Çünkü, bir defa, Ege Almanlardan temizlenemedi. İkinci olarak, Amerikan genelkurmayı da bu cephenin Fransa'da açılmasında ısrar etti (116).

Adana görüşmelerinde İnönü, Churchill'e, von Papen vasıtasile Almanya'ya barış teklifinde bulunulmasını da teklif etmiş, fakat Churchill kabul etmemiştir (117). İnönü'nün bu barış teklifinde, Almanya'nın tamamen ezilmesini önlemek ve bu suretle, Almanya'yı, Rusya karşısında Avrupa'nın bir muvazene unsuru olarak muhafaza etmek arzusunu görmek mümkündür.

Türk - Sovyet münasebetlerine gelince; Churchill Adana görüşmelerini Stalin'e de naklederek Türkiye'nin endişelerinden bahsetti. Fakat Stalin 6 Şubat 1943 de Churchill'e soğuk bir cevap verdi. Stalin, Sovyetlerin 1941 Ağustosunda Türkiye'ye verdiği teminatı hatırlatarak, Sovyet Rusya'nın Türkiye ile yakınlaşmaya hazır olduğunu söylüyor, lâkin Türkiye'nin Almanya'yı feda edemediğinden şikâyet ediyordu (118). Mamafih, Stalin'in 2 Martta Churchill'e yazdığı diğer bir mektuptan anladığımız göre, Türkiye de 13 Şubatta Sovyet hükûmetine müracaatla, Türk - Sovyet münasebetlerinin geliştirilmesi arzusunu izhar etmiştir (119). Fakat bundan sonraki gelişmelere bakılırsa, Türk - Sovyet yakınlaşması gerçekleşmemiştir.

Churchill ile Roosevelt arasında 11 - 24 Ağustos 1943 de yapılan Quebec konferansında da Türkiye bahis konusu edilmiş ve askerî bakımdan Türkiye'nin harbe katılması için zamanın gelmemiş olduğuna, bununla beraber Türkiye'nin silâhlendirilmesine devam edlimesine karar verilmişti. Bundan başka, «askerî değeri haiz» gemilerin Boğazlardan geçmesine müsaade etmesi ve Almanya'ya yaptığı krom sevkiyatını da azaltması Türkiye'den istenecekti (120).

Almanya hezimete doğru gittikçe, Türkiye'nin harbe katılmayışi Sovyetlerin tenkitlerine daha fazla muhatap olmaya başladı. Sovyetlerin pro-

(115) Bak.: *Mémoires of Cordell Hull*, vol. II, p. 1366

(116) *Ibid.*, p. 1366

(117) Von PAPEN, *Mémoires*, p. 306

(118) CHURCHILL, *The Hinge of Fate*, p. 715

(119) *Ibid.*, p. 716

(120) *Memoirs of Cordell Hull*, vol. II, p. 1369

paganda organı olan *Harp ve İşçi Sınıfı* (War and the Working Class) 2 Eylül 1943 tarihli sayısında, Türkiye'nin tarafsızlığının gittikçe Almanya'nın daha fazla işine yaradığını, zira Balkanlardaki kanadından emin olan Almanya'nın bütün kuvvetini Rus cephesine yığdığını yazıyordu (121).

19 Ekim 1943 de üç devletin hariciye vekilleri, Tahran Konferansını hazırlamak için Moskova'da toplandıkları zaman Sovyetlerin Türkiye'ye karşı durumları böyleydi.

19 Ekim 1943 günü Moskova konferansının ilk oturumunda Sovyet Hariciye Vekili Molotov, İngiliz ve Amerikan Hariciye vekillerine verdiği bir memorandumda, harbin bir an önce sona erdirilmesini sağlamak için şu tedbirleri teklif ediyordu (122): 1) Üç devlet arasında 1943 Haziranında kararlaştırıldığı gibi, kuzey Fransa'da ikinci cephenin açılması; 2) Türkiye'nin harbe katılması; 3) İsveç hava alanlarının Müttefikler tarafından kullanılması. Molotov'a göre, Türkiye'den harbe girmesinin istenmesi bir «telkin» şeklinde değil, fakat bir «emir» şeklinde olmalıydı.

Molotov'un teklifi, diğer iki müttefik tarafından tasvip edilmedi. Zira bu sırada İtalyada şiddetli muharebeler cereyan ediyordu. İkinci olarak, 1944 Mayısı sonunda kuzey Fransaya büyük bir çıkarma yapılacaktır ve şimdi de bunun hazırlıkları yapılmaktadır. Türkiyeden harbe girmesi istenirse, daha önce de yaptığı gibi, kendisine büyük ölçüde yardım yapılmasını isteyecektir. Halihazır durum içinde Türkiyenin isteyeceği bu yardımı yapmak imkânsızdır. Bununla beraber, İngiltere ve Amerika, Rusya'yı tam bir red karşısında bırakmamak için, bir kompromi teklif ettiler: Türkiyeden, İngiliz denizaltılarına ve gemilerine Boğazlardan geçiş müsaadesi vermesi ve, bu sırada İngilizler Oniki adayı işgal etmeye çalıştıkları için, Türk hava alanlarının Müttefikler tarafından kullanılmasına müsaade etmesi istenecekti. Molotov bu talepleri çok yumuşak buldu ve Türkiyenin «tam bir muharip» olarak harbe katılmasında ısrar etti. Nihayet, 1 Kasım günü yapılan toplantıda şöyle bir anlaşmaya varıldı: İngiltere ve Amerika, ilk elden Türk hava alanlarının kullanılmasını ve 1943 yılı sona ermeden de harbe katılmasını Türkiyeden isteyeceklerdi.

Rusların, Türkiyenin harbe girmesinde ısrar etmelerinin sebebi, Türkiyenin harbe girmesile teşekkül edecek olan Balkan cephesinin 15 tü-

(121) KIRK, *op. cit.*, p. 458; LENCZOWSKI, *op. cit.*, p. 145

(122) Moskova Konferansı için bak.: *Memoirs of Cordell Hull*, vol. II, pp. 1279 - 1280, 1297, 1301, 1312; CHURCHILL, *Closing the Ring*, (Am. ed.), Boston, Houghton Mifflin Co., 1951, pp. 285 - 289; KIRK, *op. cit.*, p. 459

menlik bir Alman kuvvetine bir saptırma vereceği ve böylece Rusyanın yükünün hafifliyeceği hususundaki kanaatleri idi (123).

İngiliz hariciye vekili Eden, Moskovadan Londraya dönerken, Moskova kararlarını Türkiyeye bildirmek için hariciye vekili Numan Mene-mencioğlu ile Kahirede buluştu. Türk hükümeti Moskova kararlarını kabul etmedi. Türkiyeye göre, Türk hava alanlarını Müttefiklerin emrine vermek harbe katılmakla birdi. o zaman da Almanyanın İstanbulu, Ankarayı ve İzmir'i bombardıman etmek suretile indireceği mukabil darbeye hiçbir kuvvet mani olamazdı. Her ne kadar Eden, Alman hava hücumlarına karşı koymak için gerekli miktarda avcı uçağı vermeği teklif etti ise de, bu, Türk hükümetine kâfi teminat olarak gözükmeydi. Harbe katılma meselesine gelince, kâfi askerî kuvveti olmayan bir Türkiye harbe katıldığı takdirde müessir bir yardım sağlayamazdı (124).

Eden'in, Türkiyenin menfi cevabının Türk-İngiliz münasabetlerini gerginleştireceğini söylemesine rağmen (125), Türkiye harbe katılmayı reddetti.

Üç hariciye vekilinin Moskova konferansı, üç büyüklerin Tahran konferansı için gerekli hazırlıkları yapmıştı. Bunun üzerine, Roosevelt, Churchill ve Stalin 28 Kasım 1943 de Tahran'da buluştular (126). Konferansın ilk meselesi Türkiyenin harbe katılması meselesi oldu. Stalin, «icap ederse enselerinden yakalıyarak» Türkleri harbe sokmak gerektiğinden bahsetti ise de, Ruslar bu sefer bu mesele üzerinde o kadar ısrarlı görünmediler. Bunun bazı sebepleri vardı: Birincisi, Ruslar herşeyden önce Fransada açılacak ikinci cepheye önemveriyorlardı. Bu cepheden herhangi bir kuvvetin alınıp başka bir tarafa verilmesiyle bu cephenin zayıflatılmasına muhaliftiler. İkincisi, Türkiyenin harbe katılmıyacağına kesin olarak inanmışlardı. Churchill, Tahran konferansı kararlarını bildirmek için İnönü'nün Kahire'ye davet edilebileceğini söylediği zaman, Stalin «İnönü hastalanabilir» diye alay etmişti (127). Üçüncü bir sebep de, 1944 Nisan ve Mayıs aylarında cereyan eden olayların gösterdiği üzere (128) şimdi Ruslar Balkanlara göz koymuşlardı. Türkiyenin harbe ka-

(123) KIRK, *op cit.*, p. 459, 3 no. lu not.

(124) CHURCHILL, *Closing the Ring*, pp. 334 - 335; *Memoirs of Cordell Hull*, vol II, p. 1369

(125) Von PAPEN, *Mémoires*, p. 310

(126) Tahran Konferansı hakkında bak.: CHURCHILL, *Closing the Ring*, pp. 367 - 368, 371 - 372, 389 - 393; *Memoirs of Cordell Hull*, vol. II, p. 1369; KIRK, *op. cit.*, pp. 459 - 460

(127) *Closing the Ring*, p. 390

(128) Bak.: *Memoirs of Cordell Hull*, vol. II. pp. 1451 - 1459

tilması Balkanlarda bir müttefik cephesinin açılmasını ve binnetice İngiliz kuvvetlerinin Balkanlara ayak basmasını intaç edecekti ki, Ruslar bunu istememişlerdir.

Tahran'da Türkiye hakkında alınan kararlar şunlardı : Türkiye'nin harbe girmesi, bu memleketin hava alanlarının Müttefikler tarafından kullanılması için zaruridir. Almanya'nın cephe durumları ve kışın da artık gelmiş olması hasebile, Almanlar Türkiye'yi istilâya cesaret edemezler. Ancak hava taarruzunda bulunurlar ki, buna karşı, Türkiye'ye 20 uçak filosu ve hava dafi topları vermek kâfi gelir. Eğer Bulgaristan, Türkiye'nin harbe girmesi üzerine bu memlekete karşı harekete geçerse Rusya da Bulgaristana karşı harekete geçecektir. Bu hal çaresi, Türkiye'nin büyük devletlerle beraber barış masasına oturması için son fırsattır. Türkiye'nin harbe giriş tarihi olarak da 15 Şubat 1944 tesbit edilmişti.

Tahran Konferansı 1 Aralık 1943 de sona erdi. Kararlaştırıldığı veçhile İnönü Kahire'ye dâvet edildi. İnönü bu dâvete şu cevabı verdi : Kahire'ye gidecektir; fakat Tahran kararlarını tebellûğ etmek için değil, «eşit taraflar arasında yapılan serbest münakaşa» yolu ile müzakere etmek için gidecektir (129). Bu şart Roosevelt ve Churchill tarafından kabul edildi.

Kahire Konferansı 4-6 Aralık 1943 de cereyan etti ve Ruslar bu konferansa katılmadılar. Churchill bu defa Türkiye'nin harbe girmesinde şiddetle ısrar etti (130). Bu sefer müttefiklerin baskısı iyice ağırdı. İnönü «prensip olarak» harbe katılmayı kabul etti. Fakat, Türkiye'nin savunma gücü için gerekli olan malzeme ve teçhizat tamamen verilmedikçe harbe girmeyecekti (131). Türkiye'nin harbe girmesi plânu «Operation Saturn» adını alıyordu. Churchill 6 Aralık akşamı İngiliz genelkurmayına gönderdiği memorandumda, İngiliz uçaklarının en geç 15 Şubat 1944 günü Türk hava alanlarından havalanmak üzere gerekli hazırlıkların yapılmasını bildiriyordu. 15 Şubattan sonra da İngiliz denizaltıları Boğazlardan Kaardeniz'e geçeceklerdi.

Harbe katılması için Türkiye'ye yapılacak askerî yardımı tesbit etmek gayesiyle Ocak 1944 başlarında Ankara'da Türk - İngiliz askerî görüşmeleri başladı. Fakat bu görüşmeler 3 Şubat 1944 de birdenbire kesildi. İngilizler, Türkiye'nin sevkiyatı harbin sonuna kadar devam edecek ve bu suretle de Türkiye'nin sonuna kadar harp dışında kalmasını sağlayacak kadar çok miktarda malzeme istemelerinden şüphelenmişlerdi.

(129) *Ibid.*, p. 1369

(130) CHURCHILL, *Closing the Ring*, p. 415

(131) *Memoirs of Cordell Hull*, vol. II, p. 1370

Amerika'nın Ankara Büyükelçisine göre de Türkler, İngilizlerin Ruslara ve Yunanlılara Balkanlar ve Ege adalarında bazı vaadlerde bulunmalarından şüphe etmişlerdi (132). Filhakika Türkiye'nin bu şüpheleri yerinde idi. 1944 Mayısında İngiltere, Rusya ile, Balkanları nüfuz bölgelerine ayıran bir anlaşma yapmaya teşebbüs etmiş, fakat bu, Amerika'nın muhalefeti yüzünden akim kalmıştır (133). İstenen askerî malzemenin çokluğu meselesine gelince, bu konuda yeni bir şey yoktu. Türkiye, harbin başındanberi, harbe girmesi istendiği zaman daima harbe kuvvetli bir şekilde katılmak istediğini belirtmişti. Binaenaleyh, İngiltere, Türkiye'nin endişelerini anlayamamış görünüyor.

Türkiye ile Müttefikler arasındaki bu olay, Müttefik baskısının azalmasına değil bil'akis artmasına sebep oldu. 7 Şubat 1944 de Amerika ile İngiltere, Türkiye'ye yaptıkları her türlü malzeme sevkiyatını durdurdu. İş bu kadarla da bitmedi. Mart 1944 sonunda, 30 Nisanda müddeti sona erecek olan ticaret anlaşmasını, daha doğrusu krom anlaşmasını, yenilemek üzere bir Alman ticaret heyeti Ankaraya geldi. Bunun üzerine Amerikan ve İngiliz hükûmetleri, 14 Nisanda Ankara hükûmetine verdikleri notalarda, Almanya'ya krom verdiği takdirde Türkiye'yi abluka edeceklerini bildirdiler (134). Bu durum karşısında Türkiye, 20 Nisanda, Mihver devletlerine yapılan bütün krom sevkiyatına ambargo koyduğunu ilân etti. Yine Amerika ile İngilterenin baskısı üzerine, Almanya ile olan ticaretini % 50 nisbetinde azalttı.

İngiltere ve Amerika'nın bu baskıları, Türkiye'yi bilhassa Rusya bakımından endişeye sevk etmiş görünüyor. Churchill 24 Şubat 1944 de Avam Kamarasında verdiği nutkunda, Türkiye üzerinde hiçbir baskı yapılmadığını, fakat Türkiye'nin barış konferansında sağlam bir mevkie sahip olamayacağını söylüyor, bununla beraber Türk - İngiliz münasebetlerinde ve bilhassa Türkiye'nin «bütün büyük devletlerle» olan münasebetlerinde daha iyi günlerin doğacağı ümidini izhar ediyordu (135). «Bütün büyük devletlerle» kastedilen, şüphe yok ki, Sovyet Rusya idi. İşte bu durum, Türkiye'yi Sovyetlerle münasebetlerini düzeltmeye sevketti. Mayıs ayı başından itibaren hükûmet Turancılara karşı sert tedbirler aldı. Hattâ Turancıların bir darbei hükûmete hazırlandıkları dahi ileri sürüldü. İsmet İnönü, 19 Mayıs 1944 de, Gençlik Bayramı dolayısıyla verdiği nutkunda Turancıları mahkûm ediyor ve Sovyet Rusya'nın Millî Mücadelede yaptığı yardımlardan bahsediyordu. Türk Hükûmeti, Almanya'nın ve Al-

(132) *Ibid.*, p. 1370

(133) Bak.: *Ibid.*, p. 1451

(134) *Ibid.*, vol. II, p. 1372

(135) HOWARD, *op. cit.*, p. 72

manya ile beraber Avrupa muvazenesinin yıkılmasının da yakın olduğunu görünce, şimdi Sovyet Rusya'ya kur yapmak zaruretini hissediyordu. Bundan başka, Türkiye, Mayıs ve Haziran aylarında Rusya'ya müracaat ederek, Balkanların güvenliği konusunda garantiler de dahil olmak üzere, iki memleket arasında daha yakın bir siyasî işbirliğinin kurulması için anlaşma yapmayı teklif etti. Sovyet Rusya ise, bunun mümkün olabilmesi için Türkiye'nin harbe girmesi gerektiği cevabını verdi (136). Stalin'in 15 Temmuz 1944 de Churchill'e yazdığı bir mektuptan anlaşıldığına göre (137), Türkiye bu şartı kabul etmemiştir ve binnetice Türk - Sovyet münasebetlerinde herhangi bir yakınlaşma da meydana gelmemiştir.

Bir taraftan da Türkiye üzerindeki Anglo - Amerikan baskısı devam ediyordu. Hiç değilse Türkiye'nin Mihver ile diplomatik münasebetlerini kesmesi isetniyordu. Bunun Mihver üzerinde manevî tesiri olacaktı (138). Fakat, Churchill'in, hâtıratında, «Türkiye'nin bu sırada harbe girmesi güneydoğu Avrupa'nın istikbali üzerinde kuvvetli bir tesir icra edecekti» dediğine bakılırsa (139), Türkiye'nin harbe girmesi İngiltere'nin meşrû olarak Balkanlara girmesini sağlayacak ve bu şekilde de, 1944 baharında Amerika'nın muhalefeti yüzünden gerçekleşemiyen, Balkanların Rusya ile İngiltere arasında nüfuz bölgelerine taksimi projesi kendiliğinden gerçekleşmiş olacaktı.

Sovyet Rusya nezdinde yaptığı yakınlaşma teşebbüsü netice verince, Türkiye, İngiltere ve Amerika ile münasebetlerini yumuşatmaya ve bunun için de Mihverle diplomatik münasebetlerini kesmeye karar verdi. Fakat bunun için ileri sürdüğü şart, barış konferansında tam bir müttefik muamelesi görmesi idi (140). Bu hareketi harbe doğru atılmış telâkki eden Amerika ve İngiltere, Türkiye'nin bu şartını kabul ettiler ve Türkiye 2 Ağustos 1944 de Almanya ile diplomatik münasebetlerini kesti.

Türkiye'nin bu hareketi Sovyetleri tatmin etmedi. Daha Temmuz başında, Türkiye Almanya ile diplomatik münasebetlerini keseceğini Müttefiklere bildirdiği zaman, Sovyet Rusya bu hareketi yarım tedbir saydığını ve artık Türkiye ile herhangi bir ilgisi kalmadığını Müttefiklere bildirdi. Stalin 15 Temmuz 1944 de Churchill'e yazdığı mektubunda şöyle diyordu : «Türkiye'yi sakın bırakmak... daha iyidir. Tabiatile bu... Türkiye için, harp sonrası meselelerinde özel haklara sahip olma iddialarının da

(136) *Memoirs of Cordell Hull*, vol. II. p. 1373

(137) Bak.: CHURCHILL, *Triumph and Tragedy*, Boston, Houghton Mifflin Co., 1953, p. 81

(138) *Ibid.*, p. 80

(139) *Ibid.*, p. 79

(140) *Memoirs of Cordell Hull*, vol. II, p. 1372

yok olması demektir» (141). Amerika'nın Moskova Büyükelçisi Harriman ise, 30 Temmuz 1944 de Washington'a gönderdiği telgrafında, Sovyet Hariciye Vekil yardımcısı Vişinski ile yaptığı bir görüşmeyi naklederek Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye karşı ilgisizliğini, harp sonrası devresinde Türkiye'nin güvenliği bakımından İngiltere ve Amerika'ya karşı herhangi bir taahhütte bulunmaktan kaçınmak şeklinde tefsir ediyordu (142).

Bir taraftan Türk - Sovyet münasebetlerinin soğuması, öte yandan Rusya'nın 1944 yazında Romanya ve Bulgaristan'a girmesi, Türkiye'yi büsbütün endişeye sevketti. Bunun içindir ki, 1944 sonbaharında İngiltere'nin Yunanistan'a asker çıkarması ve Yunanistan'ı Nazi işgalinden kurtarması Türkiye'de büyük sevinçle karşılandı. Türkiye, kuzeyden inen Rusya'ya karşı, İngiltere'nin Balkanlara ayak basmasını bir nevi garanti sayıyordu. Yine aynı maksadladır ki, Yunanistan ile yakın bir işbirliğini düşündü ve bunu sağlamak için de, Türk hükûmeti, 1944 Kasımında Oniki ada üzerinde hiçbir talep ve iddiası olmadığını Yunan hükûmetine bildirdi (143). Ayrıca, Türkiye şimdi Rus tehlikesi karşısında yegâne dayanak unsuru olarak 19 Ekim 1939 ittifakını görüyordu. Bundan dolayıdır ki, yarı - resmî *Ulus* gazetesi bu ittifakın beşinci yıldönümünü hararetle kutluyordu.

Böylece, harbin son yılı olan 1945 yılına girerken Türkiye kendisini ağır bir Sovyet tehdidinin hedefi olarak görmeye başlıyordu ki, 1945 yılının olayları bu korkusunu tamamen haklı çıkaracaktır.

9) Yalta ve Postdam :

1945 yılı geldiğinde, artık Mihverin nihaî hezimete yaklaşmakta olduğu belli idi. Binaenaleyh, Avrupa'ya verilecek düzenin esaslarını tesbit etmek zamanı gelmişti. Bu sebeple üç büyükler, 4 - 11 Şubat 1945 tarihleri arasında Kırım'da Yalta Konferansını akdettiler.

Yalta Konferansının 10 Şubat 1945 günü yapılan yedinci oturumunda, Stalin'in Boğazlar ve Montreux Mukavelesinin durumunu ortaya atması dolayısıyla Türkiye de bahis konusu edildi (144). Stalin'e göre Montreux Mukavelesi eskimişti. Bu sebeple revizyona tâbi tutulmalıydı. Bu mukaveleye göre Japon imparatoru bile Boğazlar statüsünde Rusya'

(141) CHURCHILL, *Triumph and Tragedy*, p. 81

(142) *Memoirs of Cordell Hull*, vol. II, p. 1376

(143) KIRK, *op cit.*, p. 463

(144) Yalta Konferansında Türkiye için bak.: *The Conferences of Malta and Yalta, 1945*, Department of State Publication, no. 6199, Washington 1955, pp. 903 - 905 (Bohlen minutes); *The New York Times*, March 17, 1955, p. 73 (Bohlen minutes)

dan daha büyük bir role sahiptir. Montreux Mukavelesi İngiliz - Rus münasebetlerinin iyi olmadığı bir zamanda yapılmıştır. Fakat şimdi, herhalde İngiltere'nin Japonya ile birleşerek Rusya'yı boğmaya niyeti yoktu. Bunun için Boğazlar statüsü değiştirilmeli ve bu değiştirmede Rusya'nın menfaatleri nazara alınmalıdır. Türkiye'nin, Boğazlar vasıtasıyla, Rusya'nın gırtlığına sarılmasına Rusya tahammül edemezdi.

Stalin'in bu sözlerine karşı Başkan Roosevelt'in cevabı ilgi çekicidir. Roosevelt, Kanada ile Birleşik Amerika arasında 3.000 mile yakın bir sınır bulunduğunu, yüz yıldanberi bu sınırdaki hiçbir asker bulunmadığını söylüyor ve bir gün bütün devletlerin sınırlarının bu hale gelmesi temennisini izhar ediyordu.

Churchill ise cevabında şu noktaları belirtiyor: Karadenizdeki geniş menfaatlerle Rusya'nın dar bir geçide bağlı kalması makul değildir. Bundan dolayı, Montreux Mukavelesinde değişiklik yapılmalıdır. Fakat bu konu hariciye vekillerinin gelecek toplantısında ele alınmalı ve Sovyet Rusya müşahhas teklif getirmeli ve ondan sonra bu iş müzakere edilmelidir. Bununla beraber, durumdan Türkiye de haberdar edilmeli ve bağımsızlığı hakkında kendisine teminat verilmelidir.

Churchill'in teklifi kabul edildi ve meselenin önce gelecek hariciye vekilleri toplantısında ele alınmasına karar verildi. Bu suretle Sovyetler Boğazlar hakkındaki niyetleri için bir zemin yoklaması yapmış oluyorlardı. Mamafih, bu, ilk teşebbüsleri değildi. Bundan altı ay kadar önce, 1944 Ekiminde, Churchill Moskova'da Stalin ile buluştuğu zaman, Ruslar bu meseleyi İngilizlere açmışlar ve Montreux Mukavelesinin tadili hakkında İngilizlerin de muvafakatlerini almışlardı. O zaman Churchill, 22 Ekim 1944 de Başkan Roosevelt'e çektiği bir telgrafta şöyle diyordu: «Şüphe yok ki, tâdil zarurîdir. Çünkü Japonya da Montreux Mukavelesinin müzakerelerindedir. Sonra İnönü geçen Aralık ayında fırsatı kaçırdı» (145). Churchill'in burada «geçen Aralık ayı» ile kastettiği şey, Aralık 1943 de İnönü, Churchill ve Roosevelt arasında yapılan Kahire konferansıdır. Fakat Burada Churchill'in Türkiye hakkındaki kanaatleri sarih olarak anlaşılıyor. Acaba, Türkiye harbe katılsaydı bu iş ortaya çıkmazdı mı demek istiyor? Yoksa, Türkiye harbe katılmadığı için ona bu cezayı vermek gerekir mi diyor?

Muhakkak olan nokta, Montreux Mukavelesinin, Rusların menfaatlerini gözeterek şekilde değiştirilmesine İngiltere ile Amerika'nın razı olmasıydı. Fakat bu konuda Amerika'nın daha sarih bir görüşe sahip bulun-

(145) CHURCHILL, *Triumph and Tragedy*, p. 242; *The Conferences of Malta and Yalta*, 1945, p. 328

duğu anlaşılıyor. Zira, Churchill'in 22 Ekim 1944 de Moskova'dan Roosevelt'e çektiği telgraf üzerine Amerikan hükümeti, Bahriye ve Harbiye Vekâletlerinin de tasvibile, Boğazlar hakkındaki görüşünü şu şekilde tesbit etmiştir (146) :

1) Montreux Muhavelesi iyi bir şekilde işlemiştir. Esasen Sovyet hükümeti de 10 Ağustos 1941 de Ankara hükümetine verdiği notada bunu kendisi de beyan etmiştir. Boğazlar harp içinde Rusya'ya yapılan yardım için kullanılamamış ise, bunun sebebi, Romanya'nın, Bulgaristan'ın, Yunanistan'ın ve Ege Denizi'nin Alman işgali altında bulunmasıydı.

2) Boğazlar rejiminde yapılacak esaslı bir değişiklik, çok muhtemeldir ki, Türkiyenin egemenliğini ihlâl edecek ve Balkanlarda ve Yakın Doğuda stratejik ve politik muvazeneyi bozacaktır. Her halükârda Türkiye Boğazların iyi bir bekçisi olmuştur.

3) Boğazlar rejiminde küçük değişiklikler yapılması istenirse, Amerikan hükümeti bunu itiraz etmemelidir.

4) Boğazlardan ticaret gemilerinin geçiş serbestisini değiştirmek hususunda muteber bir iddia ileri sürülemez.

5) Boğazları «enternasyonalize» etmek, şu anda pratik bir hal çaresi değildir. Aksi halde Panama ve Süveyş kanallarının da aynı statüye tâbi olması gerekir. Kaldı ki, Türkiye de böyle bir teklife şiddetle itiraz eder.

Yalta'da alınan diğer bir karar da, Nisan sonunda San Fransisco'da toplanacak olan Birleşmiş Milletler konferansına kurucu üye olarak katılacak devletlerin behemehal Mihvere harp ilân etmiş olması şartı idi. Bunun üzerine Türkiye 23 Şubat 1945 de Almanya ve Japonya'ya harp ilân etti.

Fakat Türkiye'nin bu hareketi Sovyetler için tatmin edici olmaktan uzaktı. Sovyet Hariciye Vekili Molotov 19 Mart 1945 de, Türkiye Büyük elçisine tevdi ettiği bir nota ile, yirmi yıldır Türk - Sovyet münasebetlerine temellik etmiş olan 17 Aralık 1945 tarihli «tarafsızlık ve saldırmazlık» paktını feshetti. Notada, «bilhassa İkinci Dünya Harbi sırasında vâki köklü değişmeler sebebiyle, bu anlaşma artık yeni şartlara uymamakta ve ciddi değişikliklere ihtiyaç göstermektedir» deniyordu (147). Bu şekilde Stalingrad muharebesindenberi gittikçe bariz bir hal alan Sovyet antipatisi, «saldırmazlık» andlaşmasının feshi ile bir tehdit haline inkilâp ediyordu. Şükrü Saracoğlu'nun Adana konferansında Churchill'e söyledikleri gerçekleşmişti. Almanyanın hezimetini Avrupa muvazenesini Ruslar lehine bozmuş ve bu da Türkiye için çok tehlikeli bir durum olmuştu.

(146) Bak.: *The Conferences of Malta and Yalta, 1945*, pp. 328 - 329

(147) KIRK, *op. cit.*, p. 465

Türkiye bu tehlikeyi bertaraf etmek için, Sovyetlerle anlaşmak hususunda gayret sarfetmeye başladı. 4 Nisanda Sovyet hükûmetine verdiği cevabî notasında, «...Sovyet hükûmetinin inkiza etmekte olan muahe- de yerine iki tarafın bugünkü menfaatlerine daha uygun ve ciddî tadilatı ihtiva eden diğer bir akit ikamesi hususundaki telkinatını kabul eden Cumhuriyet hükûmeti (nin), mezkûr hükûmete, bu maksatla kendisine yapılacak teklifleri büyük bir dikkat ve hayırhahlıkla tetkike âmade» bulunduğunu bildirdi (148). Molotov'un Potsdam konferansındaki beya- nına göre, Türkiye bundan sonra Rusya ile bir ittifak andlaşması yapma- yı teklif etmiştir (149). Fakat Sovyetler 7 Haziran 1945 de Türk Hükûme- tine verdikleri notada, bu ittifakın şartı olarak, Kars ve Ardahan bölgele- riinn Sovyet Rusya'ya terki ve Boğazlarda Sovyetlere üs veirlmesini ileri sürdüler (150). Molotov notayı verirken, Türk büyükelçisine, «Bu toprak- ları size 1921 de terkettiğimiz zaman Sovyetler Birliği zayıftı» (151) de- mek suretiyle, 19 Mart 1945 tarihli notalarında bahis konusu edilen «ye- ni şartlar»ın mahiyetini bu suretle açıklamış oluyordu.

Tabiatile, Sovyetlerin bu taleplerile, Türkiye'nin ittifak teşebbüsü akamete mahkûm olmuş bulunuyordu. Şimdi durum Türkiye için daha vahim bir hal almıştı.

7 Mayıs 1945 de Almanya teslim oldu. Bu şekilde Avrupa harbi so- na erdi. Hem Avrupa meselelerini ve hem de henüz devam etmekte olan Uzakdoğu harbini ele almak üzere üç büyükler 17 Temmuz 1945 de Potsdam'da toplandılar.

Konferansın ilk gününden itibaren Sovyetler eski İtalyan sömürgele- rinden biri üzerinde vesayete sahip olmak istediklerini bildirdiler. Bu, Sovyetlerin Akdenize yerleşmek istediklerini açıkça gösteriyordu. Bunun üzerine Churchill, Boğazlar meselesini açarak (152), son Sovyet talep-

(148) *Ayın Tarihi*, Nisan 1945, no. 137, s. 63

(149) Bak.: *Memoirs by Harry S. Truman*, vol. I; *Year of Decisions*, New York, Doubleday, 1955, p. 375

(150) *Ibid.*, p. 375; ayrıca bak.: Roger CERE et Henri PEYRET, *L'Évo- lution du Monde*, Paris 1946. p. 502; William H. McNEILL, *Survey of International Affairs; America, Britain and Russia, Their Coope- ration and Conflict, 1941 - 1946*, London, R. I. I. A. Oxford University Press, 1953, pp. 607 - 608; Necmeddin SADAK, «Turkey faces the Soviets», *Foreign Affairs*, vol. 27. no. 3. April 1949, p. 458.

(151) Ahmet Şükrü ESMER, «Türk - Sovyet Münasebetleri», *Ulus*, 9 Nisan 1958

(152) Potsdam'da Türkiye için bak.: TRUMAN, *Year of Decisions* pp. 375- 377, 385 - 386; James F. BYRNES, *Cartes sur Table*, (Speaking Frankly), Paris, Morgan, 1948, pp. 159 - 160

lerinin, Bulgaristan'a Sovyet kıtalarının yığılmasının ve Sovyet basınının Türkiye'ye karşı hücumlarının bu memleketi büyük bir korkuya sevkettiğini, Rusya'nın Boğazlar meselesini Türkiye ile başbaşa kalarak halletmeye çalışmasını tasvib etmediğini belirtti.

Molotov ise, cevabında, Türkiye'nin kendisinin Rusya ile bir ittifak için teşebbüse geçtiğini, Rusyanın da, şart olarak sınırların tashihini yani Kars ve Ardahan'ın Ruslara verilmesini ileri sürdüğünü, çünkü bu iki bölgenin 1921 Moskova anlaşmasıyla Rusya'dan koparılıp alınmış olduğunu bildirdi.

Boğazlar'da üs elde etmek için Türkiye ile anlaşma meselesine gelince, Molotov, bunda bir gariplik olmadığını, zira Türkiye'nin Çarlık Rusyası ile 1805 ve 1833 de aynı mahiyette anlaşmalar imzaladığını söyledi (153).

Churchill, Molotov'un bu sözlerine verdiği cevapta, İngiltere'nin Türkiye'yi, bu Sovyet taleplerini kabule zorlayamayacağını belirtti.

Konferans esnasında Stalin de Molotov'un ileri sürdüğü iddia ve talepleri aynen tekrarladı. Gayet iyi anlaşılıyordu ki, Yalta konferansından çok farklı olarak, şimdi Ruslar Boğazlarda üs istiyorlardı. Buna mukabil, İngiltere ve Amerika, Rus ticaret ve harp gemilerine, harpte olsun, barışta olsun, Boğazlarda tam bir geçiş serbestisi tanınmasını ve bu serbestinin üç büyük devletle diğer ilgili devletler tarafından garanti altına alınmasını teklif ettiler. İngiltere ve Amerika'ya göre, böyle bir garanti karşısında, Rusya'nın Boğazlarda üs istemesine lüzum yoktu.

İki tarafın görüşlerinin birleştirilmesine imkân olmayınca, her üç devletin, Boğazlar hakkındaki görüşlerini ayrı ayrı Türkiye'ye bildirmelerine karar verildi.

Potsdam Konferansı 2 Ağustos 1945 de kapandı.

(153) 24 Eylül 1805 tarihli Osmanlı - Rus ittifakı, Napolyonun Mısır'a tecavüzü dolayısıyla imzalanan 23 Aralık 1798 tarihli Osmanlı - Rus ittifakının tehdididir. 1805 ittifakının gizli kısmının yedinci maddesine göre, herhangi bir devlet Boğazların kapalılığını ihlâl eder ve Boğazları zorlamaya teşebbüs ederse, Osmanlı Devleti ve Rusya Boğazları müştereken savunacaklardı. Yine bir Osmanlı - Rus ittifakı olan 8 Temmuz 1833 tarihli Hünkâr İskelesi Andlaşmasında Boğazların müştereken savunulacağına dair sarıh bir hüküm yoktur. Yalnız bir ittifak andlaşması olması dolayısıyla, bu andlaşma, Osmanlı Devleti bir tecavüze maruz kaldığı takdirde, Rusyaya, Osmanlı devletine yardım etmek bahanesiyle, Boğazlara asker sevk etmek imkânını veriyordu.

14 Ağustos 1945 de Japonya teslim oldu. İkinci Dünya Harbi sona etmişti.

IV. HARPTEN SONRA :

İkinci Dünya Harbi bitmişti; fakat bundan sonra Türkiye şiddetli bir soğuk harbin içine girdi. Rusya'nın baskısı Türkiye'nin üzerine bütün ağırlığı ile çöktü. Türk - Sovyet münasebetleri her gün biraz daha bozuldu. Bu durum, Sovyetlerin, Boğazlar hakkındaki görüşlerini bildiren 7 Ağustos 1946 ve 24 Eylül 1946 tarihli notaları ile en yüksek haddine vasil oldu. Şimdi Sovyetler Potsdam'daki iddialarından daha ileri giderek, Boğazların statüsünün mahza Karadenize sahildar devletler tarafından, yani kendisile iki peyki olan Romanya ve Bulgaristan ile Türkiye tarafından tesbit edilmesini ve kendilerine Boğazlarda üs verilmesini istiyorlardı.

Sovyetlerin şimdi daha ileri gitmelerinde, dünyanın umumî manzarasının büyük rolü vardı. Avrupa'da ve Uzakdoğu'da kuvvetler muvazenesi alt-üst olmuş ve her iki bölgede de Sovyetler ağır basıyorlardı. Harpten yorulan İngiltere ve yenilen Fransa artık Avrupa muvazenesinin unsurları değildi. Yunanistan'da komünistlerin tahrikile bir iç harp çıkmıştı. Kuzey İran'da da komünistlerin tahrikile bir ayrılma hareketi vukubulmuştu. Sovyetler Orta Avrupa ve Balkanlara yerleşmişler, Ortadoğuya ve Akedniz'e sarmaya çalışıyorlardı. Bu durum içinde Türkiye için yegâne hal çaresi Amerika'nın ittifakını elde etmektir. Fakat, iki taraflı ittifaklar Amerikan dış politikasının prensibi değildi. Vakıa, 12 Mart 1947 tarihli Truman Doktrini, Türkiye için nisbeten ferahlatıcı bir unsur olmuştu; fakat bu yeter değildi.

Şimdi Batılılar ile Sovyet Rusya arasında bir uçurum meydana gelmişti. Sovyet Rusya'nın Avrupa için arzettiği tehdit karşısında, Amerika kollektif ittifaklar prensibini benimsedi ve 4 Nisan 1949 da NATO kuruldu. Türkiye için Amerika'nın ittifakı şimdi ancak NATO'ya girmekle sağlanabilirdi. Türkiye'nin bundan sonraki faaliyeti bu istikamete yöneldi. Nihayet, 18 Şubat 1952 de resmen NATO'ya katıldı. Bu olay, Rus tehlikesine karşı, Türkiye'ye büyük bir huzur, rahatlık ve güven getirdi. Binaenaleyh, İkinci Dünya Harbi Türkiye için 1952 yılı başında sona ermiş oluyordu.

Bu olay, barış ve güvenlik yolunda, Türk dış politikasında aktif bir devir açıyordu.